

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 144. szám

2024. 4. szám

tartalom

igehirdetés

Fabiny Tibor: Beteljesedett idő / 1

tanulmányok

Tubán József: Márton a vérzivatarban. Luther és a német parasztháború 2. rész / 4

Mirák Katalin: „Bár a dolgok legeslegmélye titok marad.”

Kutas Kálmán és az evangélikus fordítói munka az 1960-as években 2. rész / 18

Kertész Botond: A budahegyvidéki evangélikus

gyülekezet meghurcolása, 1959–1963. 1. rész / 31

könyvismertetés

Goór Judit: Joób Máté: A hallgatás terhe / 36

Tartalmi összesítők / 40

keresztyén igazság

Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 144. szám – 2024. 4. szám

Felelős szerkesztő: Isó Dorottya, e-mail: isodorottya66@gmail.com

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,
Kovács László, Tubán József, Weltler Gábor

Észrevételeiket, hozzászólásaikat örömmel fogadjuk, kérjük, hogy a felelős szerkesztő e-mail címére küldjék.

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel

Tördelőszerkesztő: Dénes Tamás

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadó: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 2. www.ordass.hu

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szathmáry Attila
HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Beteljesedett idő

Beteljesedett az idő, és elközelített az Isten országa. Térjete meg, és higgyetek az evangéliumban! (Mk 1,15)

A Szentírás központi gondolata az idő. Szent Ágoston úgy fogalmazott: Isten *nem időben*, hanem *idővel* teremtette az embert. A *Vallomások* 11. könyvében pedig felteszi a kérdést: „Te hát mi az idő? Ha senki nem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban [a] kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom.”¹ Simone Weil, a francia gondolkodó írja: a „»[...] tér és idő keresztyére / vagyunk mi verve emberek.«”² Az idő egyszerre emberkérdés és Isten-kérdés is. Az emberi élet az időben történik. Életünk ideje egy kötőjel: a születésünk és a halálunk időpontja között.

Isten és az idő kérdése elválaszthatatlan egymástól. Az időtlen Isten (ahogyan idősebb testvéreink, a zsidók nevezik: az Örökkévaló) keresztyén hitünk szerint belépett az időbe. Ő átfogja, kitölti és betölti az időt. Az Ószövetség szerint Isten az időnek és a történelemnek is ura: „Mert ezer esztendő előtted annyi, mint a tegnapi nap, amely elmúlt, mint egy őrvtátsnyai idő éjjel.”

(Zsolt 90,4) Dániel könyvében (2,21) ezt olvassuk: „Ő szabja meg a különböző időket és alkalmakat. Királyokat taszít le, és királyokat támaszt.”

Az emberi történelembe belépő Fiú, Jézus Krisztus mondja magáról: „Én vagyok az Alfa és az Ómega, [...] aki van, és aki volt, és aki eljövendő” (Jel 1,8). Az Újszövetség több kifejezést is használ az időre: a *kairosz* – az alkalom, a pillanat; a *khronosz* – a mennyiségi idő; az *aión* – a korszak. A *kairosz* többször is előfordul az Újszövetségben: betöltődik az idő, azaz ami üres volt, feltöltődik, betöltődik (Mk 1,15). Ugyanakkor a *khronoszra* is van utalás: „De amikor eljött az idő teljessége, Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született a törvénynek alávetve, hogy a törvény alatt levőket megváltsa, hogy Isten fiaivá legyünk.” (Gal 4,4–5)

Az időtlen Isten ... belépett az időbe.

Az Újszövetség több kifejezést is használ az időre.

1 Városi I. ford. Aurelius Augustinus: *Vallomások*. Budapest, 1982, Gondolat Kiadó, 358–359. /Etikai gondolkodók./ <https://filozofia.uni-miskolc.hu/wp-content/uploads/2011/11/AugustinusVallomasok.pdf> (letöltve: 2024. november 9.).

2 Idézi Pilinszky János a *Juttának. Naplórészlet* című versében. In: *Pilinszky János összegyűjtött versei*. Budapest, 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó, 87–88.

„Ó, jöjj, ó, jöjj, Üdvözítő, / Beteljesült már az idő” – énekeljük a 149. énekünkben. „Bizony betelik az idő, / És Isten Fia eljő” – énekeljük az 502. énekünkben.

Mindkét énekünkben a beteljesült, a betelt időről van szó. A két ének kétféle beteljesedésre vonatkozik: az első Jézus Krisztus születésére, első eljövételére. A másik, a „betelik az idő” a végidőről, Krisztus második eljövételéről, az ítélet kegyelmi idejéről szól. Mindkét esetben a lineáris idő, a két pont közötti vonal jelenik meg előttünk, ami persze nem feltétlenül egyenes, lehet girbegurba is. A teremtés és a végítélet/újáteremtés, illetve a születésünk és a halálunk két pontja között húzódik a vonal.

De mi van addig? Akik „fogják” a keresztyén hitet – pontosabban akiket megfogott a Krisztus hite – azok már a jelenben is megtapasztalják az isteni időt. Jézus többször beszélt erről: „Ma lett üdvössége ennek a háznak” (Lk 19,9); „[...] ma velem leszel a paradicsomban” (Lk 23,43); „Isten országa közöttetek van!” (Lk 17,21) Isten országa nem csupán időben közeli (*imminens*), hanem időtlen, benső (*immanens*) valóság is. Mi már a megváltás idejében élünk. Krisztussal valóban eljött egy új *aion*, egy új korszak a történelemben és az emberi lelkekben is. Valaki egy-

Isten országa nem csupán időben közeli ..., hanem időtlen, benső ... valóság is.

szer így mondta: a szektásoknak nincs idejük (mindig rohannak, hogy minél több lelket térítsenek, mielőtt visszajön az Úr), ám Jézusnak mindig volt, van és lesz ideje. Ő sohasem rohant, a kicsikhez, a jelentéktelenekhez is hoz-

záengedte az ő idejét. A keresztyén embernek is mindig van ideje – bármennyire is küzd az idővel. Ezért adta Isten az ünnepet: a pihenés napját (Szenteld meg az ünnepnapot!); a liturgikus év ünnepeit; a családot, a barátságot, a szerelem, a bensőséges kapcsolatokat idejét; az imádságot, az Istennel való benső kapcsolatot, a lelki feltöltődés idejét. Mi már nem a bűnbeesés, hanem a megváltás idejében élünk, s ezért mondhatjuk:

A keresztyén embernek is mindig van ideje – bármennyire is küzd az idővel. Ezért adta Isten az ünnepet: a pihenés napját.

Van időm, Uram, ráérek Uram.

A nem keresztyén időszemléletre a ciklikus-ság jellemző: az örök visszatérés (a nappal és az éjszaka, a tavasz, nyár, ősz, tél) állandó ritmusa. Itt az idő nem megy, nem tart sehová, nem fej-

lődik, de mégis mozog, a természetben is ott van az élet, a halál, az újjászületés ritmusa.

2024 adventjében vagyunk. Az advent egyszerre utal a ciklikus és a lineáris időszemléletre. Minden naptári év vége az egyházi év eleje; ilyenkor átéljük a várakozás boldogító feszültségét, Krisztus érkezésének örömhírét. Az egyházi évben két nagy üdvtörténeti eseményt ünnepel az egyház: a megtestesülés, az inkarnáció ünnepe, amikor Isten áthasította, szétszakította az eget, vagyis karácsonykor Jézus Krisztusban

Az advent egyszerre utal a ciklikus és a lineáris időszemléletre.

emberré lett, amikor eljött közénk a világosság. A másik pedig megváltásunk nagyheti drámája: Krisztus nagypénteki kereszthalála és a feltámadás ünnepe, a húsvét.

Mindkét nagy üdvtörténeti eseményt megelőzi a várakozás, az előkészület ideje: a négy ádventi vasárnap és a negyvennapos böjt. Ilyenkor magunkba szállunk, s életünk értelméről elmélkedünk, szívünket ünnepi ruhába öltöztetjük, s figyelmünket Istenre és Megváltónkra fordítjuk.

Bod Péter (1712–1769) református lelkipásztor az Úr négy adventusáról beszélt. Következéppen magyarázta az advent jelentését és Jézus négyszeres eljövetelét:

„Így neveztetnek a mostani rendtartás szerint a karácson előtt való négy hetek. Régen voltak hat hetek a Szent Márton napjától fogva, aholott kezd most is a görög eklézsiában négy hetekre szorítottatott ilyen fundamentomon, mert a Krisztusnak négy adventusa, eljövetele vagyon. Midőn a testben megjelent. Midőn a szívbe beszáll és az embert megtéríti. Midőn halála óráján elmegy az emberhez. Midőn eljő az utolsó ítéletre. Rendszerint kezdődni szokott Szent András napján.”³

Bod Péter szerint Jézus tehát először akkor jött el, amikor megszületett Betlehemben. Másodszor akkor jön el, amikor személyesen is megismerjük őt, amikor megértjük, hogy értünk, helyettünk halt meg a kereszten. Harmadik találkozásunk akkor lehet vele, amikor meghalunk. Ott lesz velünk, azaz nem leszünk akkor sem egyedül, ha nem lesznek mellettünk a szeretteink. És végül eljön ígérete szerint, hogy magához vegye az övéit, és ítéljen eleveneket és holtakat. Az ádventi gyertyák meggyújtásakor ezekre az eljövetelekre gondolhatunk.

Az ádvent tehát ciklikusan ismétlődik évről évre, s ilyenkor egyszerre gondolunk Jézus Krisztus első és második eljövetelére. A második eljövetel a lineáris időszemlélet betetőzése; amikor pont kerül az emberi történelem végére. Amikor Krisztus második eljövetelével kezdetét veszi a végítélet.

Krisztusról azt mondja *A jelenések könyve* szerzője, hogy ő egyszerre Dávidnak gyökere és ága. Először Krisztus, Dávid király leszármazott sarja, ága jött el. A második eljövetelkor azonban az jön el, aki Dávidnak gyökere: minden teremtmény teremtője, az Alfa és az Ómega. A végben a Kezdet jön el, a Logosz, aki Istennél volt. Ő a Teremtő, a *Pantokratőr*. Ő a végidő bírója. De ez a bíró, akinek a kezébe az ítélet adatott, egyszerre a mi ügyvédünk, szószólónk is. Ráadásul ő, az elítélt, az ítélő. Az áldozó főpap: az áldozati Bárány. Jövel, Uram, Jézus! Ámen.

Bod Péter ... református lelkipásztor az Úr négy adventusáról beszélt.

... egyszerre gondolunk Jézus Krisztus első és második eljövetelére.

Jövel, Uram, Jézus!

3 https://www.balagelapja.hu/index.php?option=com_content&view=category&id=99&Itemid=128 (letöltve: 2024. október 13.)

Márton a vérzivatarban.

Luther és a német parasztháború* 2. rész

3.3. Luther nyilvános állásfoglalásai a felkelés során

3.3.1. Intés békére feleletül a sváb parasztság Tizenkét pontjára

A felkelők 1525. március 25-én tömörültek szövetségbe, amelyre ők egy fajta igazi keresztény mozgalomként tekintettek. Ekkor állították össze tizenkét pontból álló követeléseiket, amelyre Luther néhány héten belül reflektált. Így született meg az *Intés békére feleletül a sváb parasztság Tizenkét pontjára* című irat, amely különös módon akkor látott napvilágot nyomtatásban, amikor Georg Truchsess már leverte a svábföldi lázadást.

Nem véletlen Luther sietsége, mivel maguk a svábföldi szervezkedők szólították meg őt azaz, hogy kíváncsiak a véleményére. Luther ezt alapvetően pozitív fordulatként értékelte, mert úgy látta, hogy a felkelők hajlandók a megegyezésre és álláspontjuk megváltoztatására, tehát „szívesen és készséggel okulnak jobb tanokra, ahol annak hiányát és szükségét érzik, és elfogadnak irányítást is, ha az az Írásnak világos, nyilvános és cáfolhatatlan állításai által történik”.¹

Luther alapvetően teológiai művet alkotott, és nem a jog, az erkölcs vagy a politika szempontjából vizsgálta meg a helyzetet. Tette ezt annak reményében – amire aztán a valóság sajnálatos és véres módon rácafozott –, hogy a társadalmi feszültség a tárgyalóasztal mellett méltányosan meg-

oldható. Megdöbbenő, hogy a Luthert a felkeléssel kapcsolatos állásfoglalásáért egyoldalúan elmarasztaló későbbi kritikusok ezt a körülményt előszeretettel figyelmen kívül hagyják.

Luther alapvetően teológiai művet alkotott.

Pedig írása első felében Luther meglehetősen keresetlen szavakkal nevezi meg a kialakult helyzet felelőseit: „Először is senki másnak e földön nem köszönhetjük ezt az ocsmányságot és zendülést, mint nektek, ti fejedelmek és urak, de különösen nektek, ti vak püspökök, bolond papok és szerzetesek, akik megátalkodottságotokban még most sem szüntök meg dúlni-fúlni és

senki másnak e földön nem köszönhetjük ezt az ocsmányságot és zendülést, mint nektek, ti fejedelmek és urak.

dühöngeni a szent evangélium ellen, jóllehet ismerős előttek annak igazsága, és nem tudjátok azt megcáfolni. Azonfelül a világi kormányzatban sem tesztek egyebet, mint nyúztok, és kincset harácsoltok, hogy pompát izzetek és dolyfösködjetek annyira, hogy azt a szegény

* Elhangzott a Soproni Egyházmegye lelkeszi munkaközösségének ülésén Sopronban, 2024. január 10-én.

1 Mayer E. ford. Intés békére feleletül a sváb parasztság Tizenkét pontjára. In Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 4. köt. *Felelősség a társadalomért*. Budapest, 2019, Luther Kiadó, 283.

paraszt tovább már nem képes és nem akarja túrni.”² Lényeges a sorrend: a társadalmi békéért, jólétért és méltányosságért felelős világi felsőbbség – amelynek a középkor végi viszonyoknak megfelelően a püspökök és egyéb egyházi birtokosok is a részei voltak – szembefordultak az evangéliummal, ennek következtében pedig a merőben világi jellegű feladataikat is hiányosan látják el. Minthogy pedig így viselkednek, ezért a parasztok szervezkedése mögött felsejlő erőszak sem lesz más, mint Isten ítélete. Ennek pedig elsősorban úgy lehet elejét venni, ha a felsőbbség változtat a magatartásán: „Meg kell változnotok, és Isten igéjének engednetek kell. Ha nem teszitek meg barátságos, készséges módon, meg kell tennetek majd az erőszaknak és a tombolásnak engedve. [...] Ne tréfálgatok az Istennel, kedves uraim!”³

Luther azt sem rejti véka alá, hogy bár nem tud maradéktalanul azonosulni a felkelők követeléseiével, azok között olyanok is vannak, amelyeket feltétlenül méltányos volna végiggondolni: „Az első pontot, amelyben azt kívánják, hogy engedtessek meg nekik az evangéliumnak hallgatása, és hogy joguk legyen papot választani, semmi ürügy alatt nem tagadhatjátok meg tőlük. [...] Igen, a felsőség ne tiltsa, amit bárki is tanítani és hinni akar, legyen az evangélium vagy hazugság; elég, ha a zendülés és békétlenkedés tanítását megakadályozza.”⁴ És bár itt magáról az evangéliumról van szó, a merőben világi követelésekkel kapcsolatban, Luther ugyanígy önmérsékletre inti a nemességet: „Mert a felsőség nem azért van rendelve, hogy a maga hasznát és önkényét keresse az alattvalókon, hanem azért, hogy az alattvalók hasznára és javára munkálkodjék. [...] Meg kellene szüntetni a pompát és csökkenteni a kiadásokat, hogy a szegény ember is megtarthasson valamit.”⁵

Csak hogy az éremnek két oldala van, így Luther a felkelők felé fordulva nem hagyhatta szó nélkül az ő szerepüket sem. Természetesen itt is teológusként szólal meg. Okkal feltételezte, hogy a felkelés mögött a gyakran jogos sérelmeken túl olyan ideológusok állnak, akik hamis tanításokkal, az evangélium igazságának kifordításával hajszolják bele a parasztságot a törvénytelenésekbe, a lázadásba és az erőszakba. Azok a radikális szekták, amelyek az előző években eltorzították a lutheri reformáció tanítását – mint Karlstadt vagy Müntzer mozgalma –, valóban ott álltak a különféle jobbágyfelkelések, így a svábföldi szervezkedés mögött is. Luther észrevétele tehát nem alaptalan: a kérdés gyökere nem politikai vagy szociális jellegű, hanem teológiai. A felkelők ugyanis keresztyén testvéreknek nevezik magukat, ám „Istennek nevét, igéjét és megszólítását nem szabad hiába és haszontalanul a szánkra venni”.⁶

Mert a felsőség nem azért van rendelve, hogy a maga hasznát és önkényét keresse az alattvalókon

2 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 284.

3 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 285.

4 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 287.

5 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 287–288.

6 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 289.

Márpedig a parasztok éppenséggel elhagyták a keresztyénség útját azzal, hogy fellázadtak és erőszakoskodnak. Vannak persze jogos sérelmeik, de ha „a felsőség gonosz és igazságtalan, az nem ment semmiféle csődületet és lázongást”.⁷ Azt semmiféle sérelem nem indokolhatja, hogy az alattvalók fellázadjanak a felsőbbség ellen, és eltöröljék a törvényeket. Ennek a törekvésnek ugyanis beláthatatlan következményei lennének, hiszen így „sem hatalom, sem felsőség, sem

rend, sem jog nem maradna a világon, hanem csupa gyilkolás és vérontás”.⁸

... semmiféle sérelem nem indokolhatja,
hogy az alattvalók fellázadjanak a felsőbbség ellen, és eltöröljék a törvényeket.

Luther itt is szembeszáll az anarchisztikus ideológiával, és egyértelműen a rend melletti kiállást tekinti a valódi keresztyén magatartásnak. Amikor később részletesebben is elemzi a

parasztnak követeléseit, ezt az elvet ülteti át a gyakorlatba. Láttuk, hogy elismerte a papok szabad választásának és ezzel együtt a tiszta evangélium hallgatásának jogát, ám ebben sem túrja a rendezetlenséget: „Ha a papok fizetésüket a felsőségtől és nem a gyülekezettől kapják, akkor a gyülekezet nem használhatja fel ugyanazt a fizetést annak javára, akit ő választ, mert az nem lenne más, mint rablás és eltulajdonítás: hanem ha papot akar, kérje azt előbb alázatosan a felsőségtől. Ha a felsőség nem akarja azt megtenni, válasszon maga egyet, és tartsa el a saját vagyonából [...]”⁹ Ugyanez a véleménye azzal a követeléssel kapcsolatban is, amely szerint a papi tizedet – vagyis az egyház fenntartására szolgáló adót – fel kellene osztani a rászorulóknak között: „Ez a pont tiszta rablás és nyilvános tolvajlás. Mert a tizedet, ami nem is az övék, hanem a felsőségé, magukhoz akarják ragadni, és azt tenni vele, amit akarnak.”¹⁰

Mindezek alapján fogalmazta meg Luther azt, hogy ha a felkelők valóban igaz keresztyének volnának – ahogy magukat nevezik –, akkor miféle jogokhoz kellene ragaszkodniuk. A keresztyén jog nem más, mint a sérelmek és a szenvedések eltűrése Isten iránti bizalommal (vö. Mt 5,39–41; Róm 12,19; 1Kor 6,1–8). Minden más csak tévelygés: „Mert ezekből a mondásokból még a gyermek is megérti, hogy a keresztyén jog [*Christlich recht*] nem abban áll: ellenkezni a jogtalansággal, kardot ragadni, védekezni, bosszút állni, hanem abban: testet és vagyont feláldozni, hadd rabolja el, aki rabol; elég vagyonunk van nekünk az Úrban, aki, amint megígérte, nem fog elhagyni. Szenvadás és újból szenvedés, kereszt és újból kereszt a joga a keresztyéneknek, és semmi más.”¹¹

A keresztyén jog nem más,
mint a sérelmek és a szenvedések eltűrése Isten iránti bizalommal.

7 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 290.

8 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 291.

9 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 301.

10 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 302.

11 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 293.

Luther itt sem bizonyos sérelmek jogosságát tagadta, azt azonban igen, hogy ezeket az evangélium szabadságának jelszavával kellene felszámolni, ráadásul olyan törvénytelen és erőszakos módon, amely aztán anarchiába csap át. A jobbagyság teljes eltörlését célzó ponttal kapcsolatban is a Krisztus cselekvésével való visszaélést nehezményezte: „Jobbagyok ne legyenek, mert Krisztus mindnyájunkat felszabadított. Mi ez? Ez azt jelenti, hogy a keresztény szabadságot egészen testivé tegyük. [...] Ez a pont minden embert egyenlővé akar tenni, és Krisztus lelki országából világi, testi országot csinálni, ami lehetetlen.”¹²

Pontosan ezért Luther arra intette a felkelőket, hogy másképpen nevezzék meg magukat, minthogy méltatlanná váltak Krisztus nevére: „Ez okból a parasztságnak ebben a dologban helyesen cselekedve békén kellene hagynia a keresztény nevet [*den Christlichen namen*] is, és olyan név alatt kellene cselekednie, amely akkor illeti meg, amikor az emberi és természeti jogot szeretné bírni, és nem olyan név alatt, amely a keresztény jogot keresi, ami azt tanítja, hogy mindezekben a kérdésekben nyugodtnak kell lenni, szenvedni kell, és egyedül Istennek kell panaszkodni.”¹³

A tanulságot pedig így fogalmazza meg Luther: voltaképpen egyik oldal sem igazolhatja magát azzal, hogy Istennek tetsző módon jár el, mivel mindkettőnek bűnök terhelik a lelkét. Ennek a vége pedig vérontás lesz, amit mindenképpen el kell kerülni, ezért a feleknek tárgyalniuk kell egymással, méghozzá olyan módon, hogy mindketten engedjenek a másiknak.

3.3.2. A gyilkos és rabló parasztbandák ellen

Minthogy a svábföldi események viharos gyorsasággal követték egymást, ami egyben azok eskalációját is jelentette, Luther is kénytelen volt újabb reflexiót közreadni a felkeléssel kapcsolatban. Erre nagyjából akkor került sor, amikor már zajlottak a vérengzések Svábföldön és Frankföldön, sőt Thomas Müntzer szervezkedése folytán átcsaptak Tübingiába, tehát Luther hazájának közvetlen szomszédságába is. Így született meg 1525 májusában *A gyilkos és rabló parasztbandák ellen* című irat.

A mind a kortársak, mind az utókor által leghevesebben bírált írás radikális hangvételét éppen az indokolta, hogy maga a helyzet vált sokkal fenyegetőbbé: nem szervezkedésről volt szó többé, hanem nyílt lázadásról, féktelen erőszakról és fosztogatásról. Luther látta, hogy a parasztok nem vállalják a korábban kötött – persze meglehetősen ingatag – egyezményekben foglaltakat, hanem „tovább folytatják a művüket, és ismét vagdalkoznak, megfélelvezve hajlandóságukról: rabolnak és dühöngenek, mint a veszett kutyák”.¹⁴ Ebből a tapasztalatából szűri

... voltaképpen egyik oldal sem igazolhatja magát azzal, hogy Istennek tetsző módon jár el, mivel mindkettőnek bűnök terhelik a lelkét.

12 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 302.

13 Mayer E. ford. Luther: *Intés békére...* (1. jz.), 303.

14 Mayer E. ford. A gyilkos és rabló parasztbandák ellen. In *LVM* 4. köt. (1. jz.), 318.

le Luther azt a véleményét, hogy a felkelők szándéka eleve ez volt, és soha nem is gondolták komolyan a józan megegyezést.

Bár az irat hangneme helyenként valóban meglehetősen heves – ami Luthertől amúgy nem szokatlan –, továbbra sem érzelmi megnyilvánulásról beszélünk, hanem jól felépített teológiai állásfoglalásról. Luther három vonatkozásban leplezte le a parasztok bűnösségét. Elsőként azt említi, hogy átléptek a Szentírás által is tanított (Mt 22,21; Róm 13,1), a világi felsőbb-ség iránti köteles tiszteleten és engedelmeségen. Másodszor abban vétkesek, hogy „rabolnak, s gonosztevők módjára pusztítanak kolostorokat és várakat, amelyek nem övéik”.¹⁵ Mindez persze csupán köztörvényes bűncselekmény volna, ám ők a lázadás ideológiájával indokolják a vérengzésüket, ami így sokkal veszélyesebbé válik: „Mert a lázadás nem közönséges rossz gyilkosság, hanem olyan, mint a nagy tűzvész, amely országot gyújt és elpusztít; a lázadás mint a legnagyobb csapás országra kiterjedő gyilkolást és vérontást okoz, özvegyeségre, árvaságra juttat, és mindent elpusztít.”¹⁶

Van azonban egy harmadik bűne is a felkelőknek, mégpedig az, hogy véres hadjáratukat az igaz keresztyénség cselekedeteként, egy fajta szent háborúként értelmezik. Luther itt is kíméletlenül lerántja róluk a leplet: „Ezzel ők a legnagyobb istenkáromlókká és szent nevének gyalázóivá válnak, és ily módon az evangélium színe alatt az ördögöt tisztelik és szolgálják”.¹⁷

Luther ... kíméletlenül lerántja róluk a leplet.

... a mi parasztjaink mások idegen vagyonát közösnek akarják tekinteni és saját tulajdonul megtartani.

Mert bár a felkelők hangadói szerint a teremtettségben minden tulajdon közös volt, és így ehhez kellene visszatérni, Luther szerint nem Mózes, hanem Krisztus a tekintély a valódi keresztyének számára, aki viszont éppen a világi rend iránti engedelmességet parancsolja övéinek. Ezért a keresztyénség nem válhat a társadalmi rendet felforgató eszmévé: „Mert a keresztség nem a testet és vagyont teszi szabaddá, hanem a lelkeket. Sem közössé nem teszi a vagyont, kivéve, ha egyesek önszántukból akarnak ilyet tenni, mint az apostolok és a tanítványok tettek (ApCsel 4,32-35), akik nem követelték azt, hogy az az idegen vagyon, amely Pilátusé és Heródesé, legyen közössé, mint a mi esztelen parasztjaink örjögenek, hanem az az ő saját vagyonuk maradjon. De a mi parasztjaink mások idegen vagyonát közösnek akarják tekinteni és saját tulajdonul megtartani. Ezek azután kitűnő keresztyének [*feine Christen*]!”¹⁸

Mindezekért a lázadók ítélet alá esnek, mégpedig Isten és ember előtt egyaránt. Luther itt fordul a felsőbb-ség felé, megmutatva nekik, hogy ebben a helyzetben mi az ő teendőjük és

15 Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 319.

16 Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 319.

17 Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 319.

18 Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 320.

felelősségük. Ezek azok a sorok, amelyeket a leginkább kritika alá vontak már a kortársak is, tudniillik hogy Luther vérengzésre, gyilkolásra buzdítja a felkelőkkel szemben fellépő hatóságokat. Csakhogy ő itt újra teológiai érveket hoz, hiszen a lázadók nem az evangélium szabadságáért harcolnak, hanem „hűtlen, esküszegő, engedetlen, izgató gyilkosok, rablók és istenkáromlók, akiket még pogány hatóságnak is jogában és hatalmában áll, sőt köteles büntetni az ilyen csőcseléket [sic!]”.¹⁹ A felsőbbiségre kötelezettséget ró a szerepe, minthogy neki kell rendet tartania a rábízott nép körében. Ha ezt elmulasztja, maga is cinkossá válik, és „részes minden gyilkosságban és rosszban, amelyet az ilyen gaz nép elkövet”.²⁰ A kialakult helyzet pedig kemény fellépést követel: „Türelemnek vagy irgalomnak nincs itt helye; elérkezett a fegyvernek, a haragnak, és nem a kegyelemnek az ideje.”²¹

... újra teológiai érveket hoz

Ilyen módon tehát a felsőbbiség Isten igéjének – a lutheri értelmezés szerint e vonatkozásban természetesen a törvénynek – engedelmeskedve végzi a kötelességét, amikor szembeszáll a lázadókkal, bármennyire véres módszereket kényszerül is alkalmazni a rend helyreállítása érdekében. Valójában tehát ők az igaz keresztyének, nem a magukat annak tekintő felkelők. Ezért nyugodt lehet a lelkiismeretük.

Ugyanakkor Luther írásának a végén az irgalmasságra is felszólítja a hatóságokat azokban az esetekben, amikor olyan személyek kerülnek a fogságukba a lázadókkal való leszámolás során, akik csak kényszerből lettek a felkelők szövetségesei. Ez a megjegyzés rendkívül éles valóságslátásról tanúskodik, minthogy a parasztseregek tényleg számos várost és nemesurat kényszerrel vontak be a szövetségükbe, egyszerűen a fegyveres erejükre támaszkodó zsarolással: „A parasztok ugyanis nem elégszenek meg azzal, hogy ők maguk az ördögéi, hanem sok derék embert – akik nem szívesen teszik – ördögi szövetségükbe vonják, s ilyképpen ezeket is minden gonoszságuk és istentelenségük részesévé teszik.”²² Ezek az emberek valójában túsok: „Ez okból, kedves uraim, itt szabadítsatok, mentsetek, segítsetek és könyörüljete a szegény embereken [...]”²³

Luther írásának a végén az irgalmasságra is felszólítja a hatóságokat.

Luther irata kétségkívül radikális, ám nem alaptalanul: biblikus álláspontjának megfelelően írta meg azt, amit megírt. Mintha maga is megérezte volna, hogy szavait könnyen ki fog-

Luther irata kétségkívül radikális.

¹⁹ Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 321.

²⁰ Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 321.

²¹ Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 321.

²² Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 322.

²³ Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 322.

ják forgatni, akik akarják, így zárja gondolatmenetét: „Ha ezt valaki kegyetlenségnek tartja, gondolja meg, hogy a lázadás elviselhetetlen, és minden órában a világ felforgatása várható.”²⁴

3.3.3. Martinus Luther doktor felelősségvállalása A gyilkos és rabló paraszthordák ellen című röpiratáért, melyet 1525-ben pünkösd napján írt

Mint említettük, Luthert számos kritika érte a rend helyreállítását sürgető írásáért, és nemcsak a lázadók részéről, hanem a közvetlen környezetéből is. Ezért néhány héttel később, 1525. június 4-én, pünkösd vasárnapján a wittenbergi szószéken egy egész prédikációt volt kénytelen szentelni a kérdésnek. Fontos látnunk, hogy itt nem magyarázkodásról van szó, hanem ismét csak a felkeléssel kapcsolatos állásfoglalásának biblikus hátterét tárja fel.

egy egész *predikációt volt kénytelen szentelni a kérdésnek.*

Eszerint különbség van a közönséges gyilkos és a lázadó között: „Egy felforgató nem olyan, mint egy gyilkos, vagyis nem annyira jámbor, mint egy gyilkos, mivel a fosztogatók csupán a társadalom egy darabját támadják, és nem a

felsőbbséget, sőt még félik, és el is ismerik azt, hogy elkerüljék a büntetést. A felforgatók azonban az uralmat kívánják magukhoz ragadni, és a felsőbbséget el akarják nyomni.”²⁵ Ebből pedig az következik, hogy nem pusztán a felsőbbség, a hatóságokhoz tartozó hivatalos személyek, de maguk az alattvalók is kötelesek mindent megtenni a lázadók megfékezéséért, hiszen „az alattvalóknak kötelességük urukat támogatni”.²⁶ Luther azonban itt tesz egy finom különbségtételt is: „Hiszen ha valaki karddal támad az úrra, a szolgának nem szabad addig tétlenül állnia, amíg az ura meg nem parancsolja neki, hogy védekezzen, és sújtson le a karddal, hanem bátran be kell avatkoznia a védelmében, még ha életét is kell adnia érte; igaz életű szolgálhoz illőn gyorsan közbe kell avatkoznom, és meg kell védenem uramat. Ám ha nem uram személyét, hanem csak egy tagját, például anyagi javait érné támadás, akkor vesztet kell maradnom, és inkább le kell tennem a harcról, kivéve, ha uram – hiszen ő gyakorolja a hatalmat – szólít fel rá.”²⁷

A lázadás tehát nem egyszerűen a felkelők és a hatóság dolga, hanem az egész társadalomra tartozik. Hiszen ha a lázadás elharapózik, akkor maga a társadalom rendül meg, és felbomlik az a rend, amely védelmezi az emberek életét és anyagi biztonságát. Ezért adott esetben ennek

24 Mayer E. ford. Luther: *A gyilkos...* (14. jz.), 323.

25 Bellák E. ford. Martinus Luther doktor felelősségvállalása A gyilkos és rabló paraszthordák ellen című röpiratáért, melyet 1525-ben pünkösd napján írt. In Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya (szerk.): *Luther válogatott művei*. 6. köt. *Prédikációk*. Budapest, 2015, Luther Kiadó, 287.

26 Bellák E. ford. Luther: *Martinus Luther...* (26. jz.), 287.

27 Bellák E. ford. Luther: *Martinus Luther...* (26. jz.), 287.

a rendnek a megvédésében minden felelős polgárnak részt kell vállalnia, és senki nem maradhat az eseményeket csupán szemlélő kívülálló.

Ezt tette maga Luther is, és nem azért fordult szembe a lázadókkal, hogy az urak kedvében járjon, amivel egyébként megvádolták. Ő a saját hivatása szerint vett részt a küzdelemben: „Igehirdetőként nem volna helyes kardot ragadnom, hogy megbüntessem az igazságtalanságot, hanem az a feladatom, hogy hirdessem az ígét, mely az én fegyverem.”²⁸ Ráadásul nem is elfogult, mert pontosan látja, hogy a nemességet micsoda felelősség terheli a kialakult helyzetért. Így az általa fegyverként forgatott ige éle őfeléljük is fordul: „Eddig is csupán annyit tettem, hogy folyvást figyelmeztettem az urakat, hogy igazságosan bánjanak alattvalóikkal. Amennyiben nem így tesznek, és igaztalanul bánnak velük, akkor számoljanak azzal is, hogy Uruk ítélőszéke elé kerülnek!”²⁹

A parasztok elleni kemény fellépés azonban ettől függetlenül jogos, minthogy „ezek a felforgatók kárhozottak Isten és a világ előtt éppúgy, mint a császár törvénye szerint”.³⁰

A lázadás tehát nem egyszerűen a felkelők és a hatóság dolga, hanem az egész társadalomra tartozik.

3.3.4. Nyílt levél a parasztok elleni kemény írásról

Amikor Luther pünkösdi prédikációját elmondta, már előkészítés alatt volt a következő írása, ahogyan arra az igehirdetés végén célzott is: „E témában további útmutatásra lehetsz egy különleges könyvecskében.”³¹ Ez az irat egy Kaspar Müller mansfeldi kancellárnak címzett nyílt levél volt, amellyel Luther a tőle kapott kritikus tartalmú levélre válaszolt. A hangvétele természetesen neki is kritikus, ám ismét megfigyelhetjük, hogy nem önmagát vagy az álláspontját védelmezi, hanem Isten ígéjének az igazságát, amely mindig szenvedélyessé tette őt.

A döntő kérdés az, hogy mit mond ebben a helyzetben Isten ígéje: „Aki nem akarja jósággal hallgatni Isten szavát, annak a hóhér szigorú szavát kell meghallania. Ha azt mondják, hogy e tekintetben rendkívül kegyetlen és irgalmatlan vagyok, akkor azt felelem: Irgalmasság ide vagy oda, most Isten szaváról beszélünk: ő azt akarja, hogy a királyt tiszteljék, a lázadókat pedig megsemmisítsék, és ő bizonyára mégis van annyira irgalmas, mint mi. [...] Vajon nem helyes-e befogni a pofánkat [*daß man das Maul zu halte*], ha azt halljuk, hogy Isten ezt és ezt mondja és akarja?”³² Isten ígétét ugyanis a maga teljességében kell komolyan vennünk, és nem csemegézhetünk belőle a magunk ízlésének megfelelően: „A pokolról éppúgy kell prédikálni, mint a mennyről, és mindkét oldalon segítenünk kell előmozdítani Isten ígétét, ítéletét és művét,

28 Bellák E. ford. Luther: *Martinus Luther...* (26. jz.), 288.

29 Bellák E. ford. Luther: *Martinus Luther...* (26. jz.), 288.

30 Bellák E. ford. Luther: *Martinus Luther...* (26. jz.), 288.

31 Bellák E. ford. Luther: *Martinus Luther...* (26. jz.), 288.

32 Gromon A. ford. Nyílt levél a parasztok elleni kemény írásról. In *LVM* 4. köt. (1. jz.), 332.

Vajon *nem helyes-e befogni a pofánkat,*
... ha azt halljuk, hogy Isten ezt és ezt mondja
és akarja?

az igazakra és a gonoszokra vonatkozóan egyaránt, hogy a gonoszok büntetésben, az igazak védelemben részesüljenek.”³³

Luther emellett a józan észre támaszkodva egy másik irányból is lerántja a leplet kritikusairól, amikor a szemükre hányja, hogy amíg őt és a felkelés leverését kegyetlennek és irgalmatlannak bélyegzik, addig hallgattak azokban a hónapokban, amikor a lázadók borították erőszakba az országot. Az ellenfelek nyíltan kettős mércét alkalmaznak: „Kedveseim, ti, akik most oly találóan magasztaljátok az irgalmasságot, miközben a parasztokat verik, miért nem magasztaltátok akkor is, amikor a parasztok tomboltak, verekedtek, raboltak, égettek és fosztogattak, úgyhogy rettenetes volt látni és hallani? [...] Akkor senki sem akadt, aki az irgalmasságról beszélt volna; mindennek jogosnak kellett lennie.”³⁴

Sőt, még ennél is messzebb megy: megmutatja, hogy ellenfeleinek nézetei valójában az anarchia felé mutatnak, amely ellentétben áll Isten teremtetési rendjével. Folyamatosan az irgalmasságról beszélnek, amivel azt sugallják, hogy a bűnösökre rá kellene hagyni, hogy tegyék azt, amit gondolnak. Ez pedig oda vezet, hogy „hozzunk létre egy finom államot [*ein fein We-*

Folyamatosan *az irgalmasságról beszélnek,*
amivel azt sugallják, hogy a bűnösökre rá kelle-
ne hagyni, hogy tegyék azt, amit gondolnak.

sen], tudniillik olyat, amelyben nincs sem kard, sem felsőbbség, bíróság, büntetés, hóhér vagy börtön, hanem hagyjuk, hogy minden gazfickó azt csináljon, amit akar, és amikor meg kellene büntetni, azt fogjuk énekelni: Ej, legyetek irgalmasok, amint Krisztus tanítja”.³⁵

Végző soron itt is Isten ígéjének a komolyan vételéről van szó. Luther megismétli a kétféle birodalomról szóló tanítását, amelyben világosan megkülönbözteti Isten és a világi felsőbbség kormányzását. Ennek értelmében pedig az irgalomnak Isten országában van helye, a világot másképpen kell kormányozni, mégpedig azt is Isten akarata szerint. Itt a szigornak van létjogosultsága, nem pedig az irgalomnak.

A kétféle kormányzást nem szabad összekeverni, márpedig a lázadók – akik önmagukat valódi keresztyéneknek nevezték – pontosan ezt tették, és ugyanígy gondolkodnak azok is, akik most a védelmükbe veszik őket. Így a magatartásuk mögött tulajdonképpen Isten ígéjének megvetése áll: „Először, amikor irgalmasnak és türelmesnek kellett volna lenniük, kardot akartak forgatni, és keresztyén testvérekként [*als christliche Brüder*] az evangéliumért harcolni, és másokat megölni. De most, amikor rájuk tör

A kétféle *kormányzást nem szabad*
összekeverni

33 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 333.

34 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 333.

35 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 334.

a világi birodalom, azt akarják, hogy irgalmasságot találjanak benne, azaz nem akarnak elviselni semmilyen világi birodalmat, de ők maguk nem kívánják senkinek Isten birodalmát sem.”³⁶ Persze itt is van szerepe az irgalmasságnak, hiszen a keresztyén embereknek akár még a jogos ítélet enyhítéséért is szabad folyamodniuk, illetve imádkozniuk a bűnösökért, ám eközben „mégse tartóztassák fel a világi birodalom jogrendjét, hanem támogassák és segítsenek neki.”³⁷

Luther ráadásul éppen ezt a szigorú igazságszolgáltatást nevezi irgalmasságnak. Hiszen a világi felsőbbség a kíméletlen büntetés fenyegetésével tart rendet, és védelmezi az emberek életét, nyugalomát és tulajdonát. Éppenséggel az

volna a részéről a könyörtelenség, ha engedné, hogy bárki erőszakoskodjon vagy fosztogasson, mindenféle következmény nélkül: „Micsoda finom irgalmasság lenne számomra az, hogy az

emberek irgalmasak lennének a tolvaj és gyilkos iránt, és hagynák, hogy meggyilkoljon, meggyalázzon és kiraboljon engem?”³⁸ Márpedig – és Luther néhány példát is említ – egyes parasztok képesek voltak kiegyezni uraikkal, és így elkerülték a vérontást. Mások azonban – itt a frankokról és a türingiaiakról beszél – megátalkodottan, magáért a gyilkolás és a fosztogatás kedvéért fegyverkeztek fel. Ezekkel szemben nem lehet helye a türelemnek: „Azokon a nyakas, megrögzött, elvakult parasztokon, akik semmire sem hallgatnak, természetesen senki ne könyörüljön, hanem aki tud, és ahogyan tud, üssön, szúrjon, öljön és vágjon közéjük, mint veszett kutyák közé! És mindezt azért, hogy megkönyörüljön azokon, akiket az ilyen parasztok elpusztítanak, elűznek és félrevezetnek, hogy megőrizzük a békét és a biztonságot.”³⁹

Ellenfeleinek azt a törekvését, hogy mentegessék a lázadók bűneit, Luther nem tudta elfogadni. Ezzel együtt nem tartja magát elfoglultnak, hiszen ő maga is látta, hogy szükségesek bizonyos változások: „Ha alkalom és indok adódik, hogy megtegyem, biztosan meg fogom támadni a fejedelmeket és urakat is, mert amennyiben prédikátori hivatalomat (*mein Amt des Lehrens*) érinti, egy fejedelem pont annyit számít nekem, mint egy paraszt.”⁴⁰ Az eseményeket is mindkét oldal szempontjából értékeli, mint amelyekből mind az urak, mind a jobbágyok levonhatják a maguk számára szükséges következtetéseket. A parasztok ugyanis beláthatják, hogy jobb a törvényes terheket vállalva békében gyarapodni, mint a lázadás és az erőszak következtében kialakult zűrzavarban és bizonytalanságban élni. Az uraknak pedig meg kell tanulniuk, hogy hogyan kell megfelelő módon kormányozni. Lényeges, hogy Luther ez utóbbiról szólva éppen a

Luther ... a szigorú igazságszolgáltatást nevezi irgalmasságnak.

Az eseményeket is mindkét oldal szempontjából értékeli

36 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 336.

37 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 336.

38 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 337.

39 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 339.

40 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 340.

rend fenntartásának könnyelműen vételét veti a nemesség szemére: „Hiszen már nem létezett kormányzás és rend, minden akadálytalanul és szabadon történt. Ezenkívül félelem vagy tiszteltet sem volt már a népben; mindenki egyszerűen azt tette, amit akart.”⁴¹

A lázadás tehát végső soron Isten eszköze, amellyel fegyelmezni és nevelni akarta a népet, amelynek így szükséges levonnia a megfelelő tanulságokat: „Nekem úgy tűnik, ez jó, erős fegyelmeztetés és fenyegetés volt. Ha semmibe vesszük, és nem törődünk vele, és nem féljük Istent, akkor majd meglátjuk, mi történik velünk: nehogy az eddigiek végül tréfának minősüljenek, és a komoly dolgok még csak ezután következzenek!”⁴²

... szükséges levonnia a megfelelő tanulságokat.

Ezzel együtt Luther maga is tudatában volt annak, hogy nemcsak a lázadás, de annak leverése során is történtek túlkapások. Voltak ugyanis olyanok, akik azért vonultak hadba a parasztok ellen, hogy „ádáz szeszélyüket kielégítsék, és lecsillapítsák mérgüket, amelyet talán már hosszan ápoltak, és úgy vélik, most végre szabadságot és jogot szereztek hozzá”.⁴³ Ezeket az embereket Luthernek eszébe sem volt támogatni, kritika alá vett írásában sem ezeket akarta bátorítani, hanem azokat, akik Isten iránti felelősségük tudatában látják el a világi felsőbbség feladatát: „Még egyszer és harmadszor mondom, hogy csak azon felsőbbségek számára írtam, amelyek keresztyények, vagy legalábbis tisztességesen akartak eljárni, hogy ezek írásom által oktadni tudják lelkiismeretüket ebben az esetben, tudniillik oly módon, hogy rögtön a lázadók hordái közé vágjanak, függetlenül attól, hogy bűnösöket vagy ártatlanságokat találnak-e el. És hogy még ha ártatlanságokat találnak is el, ne csináljanak ebből lelkiismereti kérdést, hanem így vallják meg, hogy Istennek tartoznak ezzel a szolgálattal. Hogy aztán azonban utólag, ha győztek, tanúsítsanak kegyelmet, nemcsak az ártatlanságoknak (amint teszik), hanem a vétkeseknek is. De az nem állt szándékomban, hogy az őrző, tomboló és ostoba zsarnokokat oktassam, azokat, akik a csata után sem tudnak betelni a vérrel, és egész életükben nem sokat érdeklődnek Krisztus iránt, mert az ilyen véredek számára közömbös, hogy vétkesek vagy ártatlanságokat ölnek-e meg, hogy az Istennek tetszik-e, vagy az ördögnek.”⁴⁴

Mindent egybevetve tehát ez a nyílt levél sem magyarázkodás, hanem megismétlése Luther korábbi érveinek: Isten ígését kell követnie a keresztyén embernek, úrnak és parasztnak egyaránt, és ennek megfelelően rendet tartani – ha kell, radikális eszközökkel is –, illetve engedelmesen ragaszkodni a törvényekhez, különben azt kockáztatja a társadalom, hogy Isten ítéleteként káoszba és erőszakba borul minden.

Isten ígését kell követnie a keresztyén embernek

41 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 341.

42 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 344.

43 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 346.

44 Gromon A. ford. Luther: *Nyílt levél...* (33. jz.), 348.

4. Luther álláspontjának értékelése

Elsőként azt a tényt kell aláhúznunk, hogy Luthernek a társadalommal kapcsolatos valamennyi állásfoglalását az a felismerése határozta meg, amelyet a két birodalomról vagy kettős kormányzásról alkotott tanításában rendszerezett. Ezek szerint a világi folyamatok is Isten hatalma alatt állnak, ezt a hatalmát pedig ő a világi felsőbbség által gyakorolja. A világi felsőbbség tehát nem ellentétes Isten hatalmával, hanem annak a szolgálatában áll. Ebből fakadóan a hívő ember sem húzhatja ki magát a világi rend és törvény alól, már csak azért sem, mert az az ő fizikai és anyagi biztonságára is ügyel a bűn kordában tartásával. Ez persze nem azt jelenti, hogy bármely világi kormányzás hibátlan vagy büntelen volna, ám az evangéliumra hivatkozva azt nem lehet semmisnek nyilvánítani. Isten teremtetési rendjének ugyanis nem az anarchia, hanem a rend felel meg: a lázadás éppen akkora bűn, mint a hatalom helytelen gyakorlása, az elnyomás.

Amikor szembesült az egyre terjedő és radikalizálódó paraszti szervezkedésekkel, Luther a fentieket figyelembe véve tette meg észrevételeit különböző formákban, egyebek mellett nyilvános írásaiban is. Azt világosan látta – és rendszeresen észrevételezte –, hogy a parasztok egyik-másik követelése méltányolható, illetve hogy a hatalom gyakorlói nemegyszer visszaélnak a helyzetükkel. Erre fel is hívta a figyelmet. Ugyanakkor a felsőbbséget ért kritikáinak az is szerves része volt, hogy amennyiben engedik a helyzetet nyílt felkeléssé, fegyveres lázadássá fokozódni, és szükség esetén nem lépnek fel azonnal és határozottan az ilyesfajta törekvésekkel szemben, annak felelősségét is ők fogják viselni: ily módon ugyanis ők maguk is bűnt követnek el, akár csak a lázadók.

A jobbágyok felé is kettős kritikával élt: a túlzó és alaptalan követelések és az erőszak elítélése mellett elfogadhatatlannak tartotta, hogy a lázadást az evangéliummal indokolják, és önmagukat tekintik a hiteles keresztyénség megjelenítőinek, mintha egy fajta vallásháborút vívnának a hit szabadságáért. Csakhogy az evangélium és a hit nem arra való, hogy azzal a világi rend külső formáit fenn lehessen tartani vagy éppen meg lehessen változtatni. Ráadásul a hit – mint láttuk – nem jogosítja fel az embert arra, hogy kivonja magát a világi rend hatálya alól, a parasztok felkelésének ideológiája pedig sarkalatosan erre az álláspontra épült.

Luther egyfelől józan polgárként, másfelől teológusként mérlegelte az eseményeket, és mindkét úton ugyanoda jutott el: a világi felsőbbségnek méltányosan bár, de rendet kell tartania – ennek része a már kirobbant fegyveres felkelés kíméletlen leverése is –, a parasztoknak pedig meg kell tartaniuk a törvényt. Nem igaz tehát az, hogy egyoldalúan az egyik fél mellé állt: mindkettejük számára volt mondanivalója.

... a világi folyamatok is Isten hatalma alatt állnak

Isten teremtetési rendjének ugyanis nem az anarchia, hanem a rend felel meg.

Luther egyfelől józan polgárként, másfelől teológusként mérlegelte az eseményeket

Hogy megértsük az események elfajulásával egyre radikálisabbá váló hangvételét, ahhoz az is szükséges, hogy magunk mögött hagyjuk az elmúlt két évszázad történelemszemléletébe beleivódott sztereotípiákat. Nem beszélhetünk ugyanis az események kapcsán szabadságharcról, ahogyan például nem értékelhetjük így a Dózsa György-féle felkelést sem. A felkelők önértelmezésének persze nyilván része volt az, hogy ők voltaképpen a szabadságuk kitágításáért harcolnak. Ám amikor számos várost és nemesembert megszaroltak, megfélemlítettek, nem kevés településen komoly vérengzéseket vittek végbe, az ellenük harcba szállók ugyanilyen joggal a szabadságuk megvédéséért küzdőknek tekinthették magukat. Világosan látnunk kell tehát, hogy a német parasztháború nem a jók és a rosszak közötti küzdelem volt. Sőt, a parttalan

Világosan látnunk kell tehát, hogy a német parasztháború nem a jók és a rosszak közötti küzdelem volt.

lanná vált erőszak miatt a felkelőket egyáltalán nem nevezhetjük – ha mindenáron ilyeneket akarunk keresni – az események pozitív résztvevőinek.

A fentiek tükrében tekintjük elfogadhatatlannak azt a – már több kortárs által is megfogalmazott, a XX. században pedig szinte állandósult – kritikát, amely szerint Luther ebben a kérdésben szüklátóköri volt, és a rossz oldalon állt. Keresztyén emberként nem is értékelhette másként az eseményeket, mint ahogyan tette. A radikalizmusának nem valamiféle szervilizmus a háttere, hanem a lázadás elfajulása, amely mögött nemcsak a parasztok vérengzése állt, hanem sok esetben a felsőbbség gyengekezűsége, határozatlansága is.

Ahogy bármilyen hasonló erőszakos, véres megmozdulás esetén – nevezzék azt akár szabadságharcnak – ma sem tehetne egyebet az egyház, ha következetes akar maradni, mint azt, hogy elsősorban a rend helyreállítását és a nézeteltérés békés megoldását szorgalmazza. Ez

ma sem tehetne egyebet az egyház, ... mint azt, hogy elsősorban a rend helyreállítását és a nézeteltérés békés megoldását szorgalmazza.

nem jelenti azt, hogy az egyház a hatalom mellé állna, noha ezzel a váddal gyakran találkozunk.

Már csak azért sincs így, mert Luther korának társadalmi viszonyait anakronisztikus lenne összehasonlítani a miénkkel, amellet, hogy a biblikus alapon megfogalmazott elvi álláspont

változatlan. Számunkra az a természetes, hogy a társadalmi feszültségeket szélesebb párbeszéd alapján próbáljuk megoldani, mint ez a késői középkorban megszokott volt. Az egyes csoportok számos törvényes – és természetesen erőszakmentes – módon adhatnak hangot akár még az utóbbi túlzónak bizonyult követeléseiknek is, legyen az tüntetés, munkabeszüntetés, bértárgyalások és így tovább. Végző soron pedig ott vannak a szabad és demokratikus választások, amelyeken minden állampolgár kifejezheti a kormányzat tevékenységéről alkotott véleményét. A XVI. század emberének jóval kevesebb ilyen eszköz állt a rendelkezésére. Annál figyelemre méltóbb, hogy Luther minden jogos kritikája mellett egészen addig tulajdonképpen támogatónak viszonyult a parasztok szervezkedéséhez, amíg az elsősorban a tárgyalásokat és a megegyezést célozta, és nem csapott át nyílt törvényszegésbe, illetve erőszakba.

Végül szólnunk kell egy kényes vonatkozásáról is az eseményeknek, anélkül persze, hogy próbálnánk Luthernek a jövőbe látás képességét tulajdonítani. A későbbi történelmi folyamatok ismeretében azonban érzékelnünk kell annak a paradigmaváltásnak a veszedelmes voltát, amely éppen a XV–XVI. század fordulóján kirobbant németországi parasztfelkelésekben gyökerezik. A korábbi európai jobbágylázadásokkal szemben ugyanis ezekben az eseményekben jelennek meg azok a szereplők, akiket okkal tekinthetünk az úgynevezett hivatásos forradalmár előképének: olyan aktivisták, akik akár több alkalommal, más-más helyszíneken, adott esetben egész aktivistahálózatot szervezve – például a vándorkoldusokat bevonva – robbantottak ki elégedetlenkedést, és amelyeknek ráadásul megalkották az ideológiai hátterét is, akár egyházas köntösbe bújtatva. Ilyesféle mozgalmár volt Joss Fritz, aki a bocskorszövetség felkeléseit vezette 1502-ben, 1512-ben és 1519-ben – és aki a parasztháborúnak nevezett megmozdulásban már nem vett részt, feltehetőleg nem sokkal korábban elhunyt –, illetve Thomas Müntzer. A hivatásos forradalmároknak ez a fajta tevékenysége utóbb a kommunista mozgalomban jelent meg legmarkánsabban, de annak kulturális marxizmussá átszabott jelenkori változatában is találkozunk vele, az 1968-as megmozdulásoktól kezdve a napjainkban megerősödő szélsőbaloldali, anarchista szerveződésekig.

Ha ezt a hátteret figyelembe vesszük, kései szemlélőkként még indokoltabbnak tűnik Luther vehemens ellenkezése a parasztok felkelésével, illetve mindenféle lázadással szemben. Sőt, így találjuk a lehető legjózanabb megállapításának azt a vallomását, amelyet még a parasztháború előtt, az 1521–1522-es, Andreas Karlstadt és társai által kirobbantott wittenbergi forrongások kapcsán tett: „Én azzal a párttal tartok, és mindig is azzal akarok tartani, amelyik a lázadást elszenvedi, bármennyire igazságtalan is az, és ellenfele akarok lenni annak a pártnak, amely lázadást szít, bármennyire igaza van, azért, mivel a lázadás sohasem múlik el ártatlan vér ontása és kártevés nélkül.”⁴⁵

Végül szólnunk kell egy kényes vonatkozásáról is az eseményeknek,

Én azzal a párttal tartok, és mindig is azzal akarok tartani, amelyik a lázadást elszenvedi

45 Mayer E. ford. Intés minden keresztényhez, hogy óvakodjunk a lázadástól és a forradalomtól. In *LVM* 4. köt. (1. jz.), 40.

Bár a dolgok legeslegmélye titok marad.” Kutas Kálmán és az evangélikus fordítói munka az 1960-as években* 2. rész

3.3. Behálózva

Az állambiztonság budapesti és megyei szervei hálózati úton is szoros és összehangolt kontroll alatt tartották Kutas Kálmánt.¹ Az evangélikus egyházból beszervezett lelkészek elsősorban azt kapták feladatuk, hogy Kutas fordítói munkáját tartalmilag értékeljék, és mutassanak rá annak teológiai vagy egyházpolitikai szempontból „veszélyes” pontjaira. Kutas egyik fordításáról Káldy Zoltán püspök „Pécsi” fedőnéven írt elemzést, s a következő konklúzióval zárta:

Az evangélikus egyházból beszervezett lelkészek elsősorban azt kapták feladatuk, hogy Kutas fordítói munkáját tartalmilag értékeljék

„Látásom szerint a könyv egészbe [sic!] véve állam- és egyházvezetőség ellen izgat közvetlenül vagy közvetve.” A tartótsízt ehhez csupán annyit fűzött hozzá: „Ügynökünk értékelésével és megállapításaival teljes mértékben egyet lehet érteni.”²

Ottlyk Ernő teológiai tanár „Szamosi László” fedőnéven a Kutas által lefordított Walter Lúthi-könyvről megállapította, hogy az „egészében egy távoli nyugati világ hangjának a megszólaltatása, ami egyházi bigottságra és elvakultságra tanít, semmit sem törődik azzal, hogy a vallásos ember beépüljön abba a társadalomba, amelyben él, hanem éppen ellenkezőleg, el akarja szigetelni attól”.³ Kutas egyes igehirdetés-fordításait pedig a legmélyebben elítélte: „Ezeknek a

* A tanulmány eredetileg az alábbi kötetben jelent meg: Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*. Budapest, 2023, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 741–770. Most azért közöljük folyóiratunkban (néhány technikai jellegű változtatást végrehajtva), hogy a tanulmány szélesebb körben válhasson ismertté. (A szerk.)

- 1 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 112–116. Operatív terv, 1961. december 5. – A „Hitvalló” fedőnevű ügyben többek között „Szódás”, „Kiss Péter”, „Erdős”, „Mátrai” és „Rábaközi” fedőnevű ügynököket foglalkoztattak.
- 2 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 224–229. Jelentés, 1963. július 3. Tárgy: Értékelő jelentés. – A *Meyer Konrad Hutten végső napjai* című mű fordításáról szóló jelentést lásd még „Pécsi” munkadossziéjában: ÁBTL 3.1.2. M-32401/1. „Pécsi”, 73–79. Közli Mirák Katalin (szerk.): *Egyházvezetők 1*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 343–349. 18. sz. /Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990., 2./ Káldy Zoltán hálózati tevékenységéről lásd: Kertész Botond: Káldy Zoltán állambiztonsági tevékenysége. In *Háló* 2. köt. (2. jz.), 218–268.
- 3 „Szamosi” jelentését lásd: ÁBTL 3.1.5. O-12061/6. „Hitvalló”, 13–14. Jelentés, 1960. november 28. Tárgy: Értékelés. Walter Lúthi: Isten tíz parancsolata. – Ottlyk Ernő hálózati tevékenységéről lásd: Ittész Ádám: Ottlyk Ernő állambiztonsági tevékenysége. In *Háló* 2. köt. (2. jz.), 436–519.

nyugati propagandisztikus kitételeknek az 1958-ban való közzététele Kutas Kálmán bűne, aki minden megjegyzés nélkül továbbadja a hazája ellen irányuló propagandát, sőt azt terjeszti.”⁴

Kutas tevékenységének „ökumenikus” jellegét hálózati úton is igyekeztek bizonyítani. E tekintetben hasznosíthatták például Madarász Lajos református esperes „Tóth Péter” fedőnéven írott jelentését.⁵ Az esperes a gödöllői gyülekezetben 1962-ben végzett éves hivatalvizsgálat alkalmával a könyvtárat is átnézte, ahol „tény-

legesen talált sok – mintegy 25–30 – sokszorosítás útján készített fordítási munkát, melynek legnagyobb része a volt szombathelyi evangélikus lelkész irányítása alatti fordítók tollából került ki”.⁶ Az esperes igyekezett ugyan a fordítások ártalmatlan voltát hangsúlyozni, mondván, ezek „tartalmuk szerint igemagyarázatos könyvek elsőrenden, meg kommentárok. Propagandisztikus könyv egy [tudniillik első – M. K.] ránézésre, ismerve legtöbb író [sic!] nincs közöttük”.⁷ Széll István rendőr százados az ügynök jelentését mégis értékesnek minősítette, mert a gödöllői parókián elfekvő Kutas-féle iratokról nyert korábbi értesüléseiket megerősítette.⁸

Az ügynökhálózaton kívüli titkos segítőket is aktivizálták. Így például Kutas kiskorú fiát, aki „Szombathelyen a Nagy Lajos Gimnáziumba jár, társadalmi kapcsolaton keresztül ellenőrizzük, hogy milyen magatartást tanúsít, kik a kapcsolatai és a gimnáziumon belül nem-e [sic!] fejt ki ideológiai téren tevékenységet”.⁹

3.4. Felderítés

„A fordítói munkaközösség tagjai hólabdaszerűen sokszorosítják és terjesztik a Kutas által fordított és sokszorosított anyagokat” – állapította meg Tomasits István, a Vas megyei állam-biztonsági alosztály vezetője 1963 nyarán, nem sokkal a közösség tagjai elleni rendőri akciók megindítása előtt.¹⁰ Az ily módon illegálisan, de feltartóztathatatlanul terjedő „államellenes”

Kutas tevékenységének „ökumenikus” jellegét hálózati úton is igyekeztek bizonyítani.

4 „Szamosi” jelentését lásd: ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 37. Jelentés, 1961. február 22. Tárgy: Svájci igehirdetők igehirdetése. – „Fekete” fedőnevű ügynök (véltetően nem evangélikus lelkész) Werner Keller *Und die Bibel hat doch Recht (És a Bibliának mégis igaza van)* című művének fordításáról kapott elemző feladat. Lásd: ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 220–222. Jelentés. Budapest, 1963. június 7.

5 „Tóth Péter” fedőnevű ügynök azonosítását lásd: Kósa László: Az állam-biztonsági szervezet hálózata a református egyházban. *Théma*, 2010. 1–2. sz. 33.

6 ÁBTL 3.1.2. M-25802. „Tóth Péter”, 252–253. Jelentés, 1962. április 12. Tárgy: Gödöllői parókia könyvtáráról.

7 ÁBTL 3.1.2. M-25802. „Tóth Péter”, 252–253. Jelentés, 1962. április 12. Tárgy: Gödöllői parókia könyvtáráról.

8 ÁBTL 3.1.2. M-25802. „Tóth Péter”, 252–253. Jelentés, 1962. április 12. Tárgy: Gödöllői parókia könyvtáráról.

9 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 114. Operatív terv, 1961. december 5.; ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 130–132. Jelentés, 1962. december 19. Tárgy: Kutas Ádám szombathelyi lakosról.

10 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 242–244. Kihallgatási terv, 1963. június 6.

iratok közvetítői ellen „Hitvalló” fedőnéven indított ügyben százötvenhat szereplőt tartottak nyilván.¹¹

Evangélikus részről Kutas Kálmán mellett kiemelt célcsoportnak tekintették az 1950-es években ellehetetlenített evangelizációs mozgalom lelkészeit (Tekus Ottót, Józsa Mártont és

Túrmezei Jánost) és Kutas egyéb lelkész „kapcsolatait” (Molnár Gyulát és Beyer Pált), de laikusokat is ellenőrzés alá vontak (például Szendrő Jánost, Csepregi Sándort és Pál Editet).¹² A „reakciós” szervezkedés protestáns

„Hitvalló” fedőnéven indított ügyben százötvenhat szereplőt tartottak nyilván.

szálait a szintén „reakciós” egykori református egyházvezetőikig (Ravasz László, Pap László), lelkészekig és világiakig (Gyökössy Endre, Joó Sándor, Tánczos Dezső, Gilicze László, Fűkő Dezső) vezették tovább, sőt ökumenikus „illegációként” kezelték, és számon tartották Kutasnak a „római katolikus reakcióval” való jó kapcsolatait is.¹³

Nemcsak a munkacsoport aktív dolgozói, de a velük lazább, „felhasználói” jellegű kapcsolatban álló személyek (például a fordítások olvasói) is felderítés alá kerültek.¹⁴ Kiemelt figyel-

met szenteltek a fordítói közösség szerteágazó külföldi kapcsolatainak is. Az állambiztonság értesülései szerint a munkacsoport (személy szerint Kutas) jelentős anyagi támogatást kapott Nyugatról. Többek között olyan alapanyagokat, amelyekből akkoriban hiány volt Magyarorszá-

... a velük lazább, „felhasználói” jellegű kapcsolatban álló személyek ... is felderítés alá kerültek.

gon: „[...] főleg Angliából, Münchenből, Hamburgból és Svájcban kapnak papírt, indigót, írógépszalagot, és fordítás céljából könyveket. Ugyancsak Nyugatról a karitászon keresztül ruha- és

11 Az adatot lásd: ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 306–307. Határozat Sz-6451. számú, „Hitvalló” fn. [fedőnévű] személyi dosszié lezárásáról. Szombathely, 1963. október 10.

12 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 140–155. Összefoglaló jelentés, 1962. január 22. Tárgy: „Hitvallók” fn. [fedőnévű] ügyben összefoglaló jelentés.

13 Kutas Kálmán nevesített katolikus „kapcsolatait”, mint azt korábban már említettük, többek között Székely László győrvári római katolikus apátplébános és Kikaker Kálmán gépiró voltak. ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 151. Összefoglaló jelentés, 1962. január 22. Tárgy: „Hitvallók” fn. [fedőnévű] ügyben összefoglaló jelentés.

14 A jelentés szerint például Sárkány András kertai lakos aktív ifjúsági munkája a Kutas-féle fordítások ismeretén alapult. ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 146. Összefoglaló jelentés, 1962. január 22. Tárgy: „Hitvallók” fn. [fedőnévű] ügyben összefoglaló jelentés. Az állambiztonság Vas megyei beosztottjai „K” ellenőrzés során megtudták, hogy többek között Kovács József, Pető Lajos, Gilicze László, Kecskés Balázs, Nagy Sándor, Hernád Tibor lelképásztorok/lelkészek, Vozáry Judit tanárnő és Fassang Árpád zeneiskolai igazgató Kutastól kaptak az általa fordított és sokszorosított anyagokból. 1962 elején tervbe vették Kutas kapcsolatainak (például Farkas Géza, Jakab Roland, Saly Irma, Nagy Irén, Mezei Mária, Kiss Gábor) környezetanulmányozását és hálózati úton való ellenőrzését. A környezetanulmányokat lásd: ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 169–182.

élelmiszercsomagot is kapnak segélyként.”¹⁵ A hatóságok megtévesztő *konspirációs* megoldásnak tekintették, hogy Kutas a külföldi kapcsolataitól azt kérte, a küldeményeket ne az ő, hanem az általa megjelölt aktív lelkészek hivatali címére postázzák, akiktől majd eljutnak hozzá a csomagok.¹⁶

3.5. Realizálások

A Vas Megyei Rendőr-főkapitányság jogi osztálya 1962 júliusában javasolta, hogy a Kutas-ügyben rendeljék el a nyomozást, tartsanak házkutatásokat, és az ott talált bizonyítékok alapján foganatosítsanak további intézkedéseket. Megkezdődött a házkutatások előkészítése.¹⁷ „Speciális környezettanulmányt” végeztek, hogy felmérjék Kutas lakásának beosztását és a megközelítési (behatolási) lehetőségeket.¹⁸ 1963 júniusának első napjaira pedig elkészült a részletes házkutatási terv és Kutas kihallgatási terve is.¹⁹

Kutas Kálmán a szombathelyi és a szegedi lehallgatási botrány után 1962 januárjában azonnal beszüntette a fordítói munkát. A családja hiába kérlete, nem égette el a levelezését. Az iratait Miskolcon lakó lánya „felnyalábolta [...], és elvitte magával megőrzés végett”.²⁰ Óvatoságra intette az is, hogy hivatali utóda, Lehel Ferenc szombathelyi lelkész, akivel egy épületben lakott, feltűnően sokat érdeklődött fordítói munkájának részletei iránt. S mivel több levelét jelentős késéssel kapta kézhez, gyanította, hogy a levelezését is ellenőrzik. Mindebből levonta a konzekvenciát, s egy időre leállt a munkával, azzal a megköttéssel, hogy később újra fordít majd, a műveket azonban szűkebb körben

1962 januárjában ... beszüntette a fordítói munkát.

15 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 144. Összefoglaló jelentés, 1962. január 22. Tárgy: „Hitvallók” fn. [fedőnevű] ügyben összefoglaló jelentés.

16 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 145. Összefoglaló jelentés, 1962. január 22. Tárgy: „Hitvallók” fn. [fedőnevű] ügyben összefoglaló jelentés. Az egyik kontaktszemély Benkóczy Dániel szegedi evangélikus lelkész volt, akinek gyülekezetéhez tartoztak Kutas Kálmán sógornői, a Dózsa nővérek. A lelkésztől ők vették át a külföldi küldeményeket.

17 A Józsa Márton, Tekus Ottó és Túrmezei János lelkészeknél, valamint Csepregi Sándornál tartandó házkutatási tervet lásd például: ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 187–191. Összefoglaló jelentés, 1962. május 9. Tárgy: „Hitvallók” fn. [fedőnevű] ügyben kiegészítő.

18 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 194–195. Speciális környezettanulmány. Szombathely, 1962. augusztus 3. Tárgy: Kutas Kálmán szombathelyi lakosról. A lakásról készült alaprajzot lásd: uo., 196–197.

19 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 232–232/a. Házkutatási terv. Szombathely, 1963. június 5.; ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 242–244. Kihallgatási terv. Szombathely, 1963. június 6.

20 Kutas Kálmán: *Festusok és főpapok előtt*. Kézirat. 1963–1964, 8.

terjeszti.²¹ Mások is óvatosságra intették: „S.O.S. felírással kezdődő jóakarató figyelmeztető cédulát kaptam postán, levélborítékban: Vigyázzak, mert egyeseknél házkutatásokat fogantósítanak.”²²

Mások is óvatosságra intették.

Visszahúzóadását az illetékes megyei belügyi szerv²³ is konstataulta, de nem állt el a technikai és a hálózati figyelésétől: „»Hitvalló« [Kutas] illegális munkájának beszüntetése után továbbra

is ellenőrzés alatt van tartva »K« ellenőrzésen, valamint »Szódás« fn. [fedőnevű] ügynökön keresztül.”²⁴ Annál is inkább, mert 1963 tavaszán a levéllenőrzés során kiderült, hogy Kutas ismét dolgozik, újabb fordításait írógéppel sokszorosította, és néhány ismerősének elküldte. Mivel mindez az új jogi környezetben, tudniillik az 1963. évi 4. törvényerejű rendelet megjelenése után is államellenes, „törvénybe ütköző büntettnak” és a Btk. 211. §-ába ütköző magatartásnak minősült, a belügyminiszter-helyettes elrendelte a nyomozást.

A rendőri szervek Kutasnál június 10-én nyílt házkutatást tartottak, közben bevitték a BM Vas Megyei Rendőr-főkapitányságára, ahol első ízben kihallgatták. A lakásban százötven tárgyat foglaltak le. Külön autón szállították el a könyveit, fordításait, kézirateit, leveleit, de a Genfből, a Lutheránus Világszövetségtől (LVSZ) ajándékba kapott nagy Continental írógépét is.²⁵ A következő három hétben az *izgatás büntettének gyanúja miatt* indított bűnügyben gyanúsítottként többször kihallgatták.²⁶ Ügye 1963. július 4-én rendőrhatalósági figyelmeztetéssel zárult

le: Tomasits István rendőr százados felhívta a figyelmét, hogy „a jövőben tartózkodjon hasonló magatartástól és mindennemű törvénybe ütköző cselekménytől”.²⁷ Miután Kutas tudomásul

Ügye 1963. július 4-én rendőrhatalósági figyelmeztetéssel zárult le.

21 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 201–202. Kivonat Budapest, 1962. VIII. 3-án vett Kutas Kálmán tárgyú „H” j.-ből [jelentésből].

22 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 6.

23 1963-tól az állambiztonság szervezeti átalakítása miatt: Vas Megyei Rendőr-főkapitányság III-1. alosztálya.

24 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 210–211. „Hitvalló” fn. [fedőnevű] ügyben összefoglaló jelentés, 1963. január 23.

25 Az akcióról készült dokumentumot lásd: ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 238–241. Házkutatási jegyzőkönyv. 1963. június 10. A házkutatás valószínűleg egy összehangolt országos akció része volt. Ugyanebben az időpontban házkutatást tartottak Szegeden Kutas sógornőjénél, az evangélikus lelkészénél és két református kollégánál, Miskolcon ugyanígy Király Lajoséknál és Szilágyi István református lelképásztornál. A Szebenyi házaspárt (Kutas lányát és vejét) beidézték a rendőrségre, és kihallgatták. Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 16.

26 Az 1963. június 10. – július 3. között tartott kihallgatások jegyzőkönyveit lásd: ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 245–297, 300–303.

27 Amennyiben ugyanis – hangzott a figyelmeztetés – három éven belül újabb bűncselekményt követ el, megszűnik a közkegyelem hatálya. ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 305. Értesítés Kutas Kálmánnak. Szombathely, 1963. július 4.

vette az elhangzottakat, a jegyzőkönyvet és az ügyét is lezárták.²⁸ Augusztus közepén visszakapta a házkutatáskor elvitt holmijait, de mint utóbb kiderült, nem hiánytalanul. Több könyvét és iratát, köztük Ravasz László történelmi értékűnek ítélt leveleit visszatartották. Az írógépét is visszaszolgáltatták, azzal az intellemmel, hogy egyelőre ne használja.²⁹ 1963 októberében a megyei állambiztonság megállapította, hogy Kutas a rendőrhatalósági figyelmeztetés óta „az ellenséges tevékenységét beszüntette, kapcsolataival megszakította a kapcsolatot [sic!]”, ezért a hétköznapi személyi dossziéját is lezárták. Az „antidemokratikus elemek operatív nyilvántartásában” azonban meghagyták.³⁰

4. Személyes verzió

Egy 1966-os összefoglaló belügyi jelentés szerint az 1963-as amnesztiarendelet óta több „egyházi jellegű csoportosulást, izgatásos bűncselekményt elkövető személyt” lepleztek le, s a korábbi évekhez viszonyítva szélesebb körben alkalmazták a rendőri figyelmeztetéseket: „pl. »Hitvallók« fn. [fedőnevű] ügyben 12 főt [...] részesítettünk bírósági figyelmeztetésben.”³¹ Köztük Kutas Kálmán, aki számára ez az időszak méltán tekinthető hosszú életútja egyik mélypontjának.

Bizonyára nemcsak a dokumentálás, de a lelki feldolgozás iránti igényéből is fakadt, hogy a rendőrségi eljárás lezárása után megírta a történeteket.³² Míg az állambiztonsági iratok a végrehajtó szerv szemszögéből, Kutas emlékirata az áldozat szemszögéből mutatja be az eseményeket. A rendőrségi zaklatások sorát átélt lelkész a visszaemlékezését a legnagyobb titokban írta: „Éjjelenként, kora hajnalban lejegyzem egy-két gondolatomat. [...] rejtkehelyre dugom írásaimat, hajnalban felöltözködöm a sötétben, minden előre el van készítve, hogy erős világítás ne legyen az udvar felé [...] A leírt dolgokat megint elrejtjem. Néha úgy, hogy alig talállok rájuk.”³³

A rendőrségi zaklatások sorát átélt lelkész a visszaemlékezését a legnagyobb titokban írta.

4.1. Festusok

Kutas dramatikai érzékkel bőven megáldott lelkész volt. *Festusok*³⁴ és *főpapok előtt* című visszaemlékezése is drámai elemekben bővelkedő mű: a felvonások, a szereplők, a helyszínek,

28 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 304. Jegyzőkönyv a rendőrhatalósági figyelmeztetésről, 1963. július 4. A jegyzőkönyv a rendőr-főkapitányság hivatalos helyiségében készült.

29 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 21.

30 ÁBTL 3.1.5. O-12061/1. „Hitvalló”, 306–307. Határozat Sz-6451. számú, „Hitvalló” fn. [fedőnevű] személyi dosszié lezárásáról. Szombathely, 1963. október 10.

31 ÁBTL 3.1.5. O-13586/1. Református egyházi reakció, 193–213. Jelentés. A protestáns egyházon belül elhelyezkedő illegális erők harca, iránya, hatása, és további feladataink, 1966. október 12.

32 Kutas: *Festusok...* (20. jz.).

33 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 24.

34 Utalás Pál apostolnak a júdeai római helytartó, Festus előtti kihallgatására.

a konfliktusokkal terhes történet, a drámai csúcspont, a megoldás és a (beteljesült vagy elmaradt) katarzis mind megvan benne. A dramaturgiai csúcspont 1963. július 4., a rendőri procedúra zárónapja. Színpadon a korabeli Festusok: Incze rendőrfőkapitány, Tomasits százados és egy harmadik – Kutas számára ismeretlen – személy, akiről úgy vélte: „református lehet [...], a velem való szellemi mérkőzésre és a meggyőzésekre volt odarendelve.”³⁵ Kutas hamar átlátta a rendőrség koncepcióját: „olyan kijelentést várnak tőlem, amelynek alapján jóindulatúlag fejezhetnék be az ügyet, s jelenthetnék felfelé: rendben van; az állam elfogadhatja.”³⁶ Kutas erre bocsánatot kért, amelyet kihallgatói fellélegezve elfogadtak. Az „első felvonás” igen meglepően

olyan kijelentést várnak tőlem, amelynek alapján jóindulatúlag fejezhetnék be az ügyet

végződött, a lelkész ugyanis a következő „vég-szóval” búcsúzott el a kihallgatóitól: „Engedjétek meg, hogy barátságosan te-vel szólíthassalak most benneteket azért, mert éreztem, jóakarral voltatok irányomban. Magatartásokat te-

kintetében kifogásom nem lehet. Erre sorra megöleltem őket, és »testvéri« csókkal búcsúztam. [...] Spontán tört fel ez a lelki-testi mozdulat belőlem. A felszabadultság érzéséből fakadt.”³⁷

Utóbbi érzés érthető, hiszen a rendőrségi eljárás erősen megviselte az idős embert. A kihallgatások pszichoszomatikus tüneteket okoztak: „Az első napokban majdnem naponként, mihelyt hazajöttem, lediktáltam élményeimet, a beszélgetések tárgyát, folyamatát. Magam kézzel írni nem tudtam. Kezem remegett, és igen lassan írt.”³⁸ A történeteket azonban pontosan értékelte: „az egész tudatos, régóta előkészített állami cselekmény volt, azzal a célzattal, hogy megszűntessék a vallásos munkák írogépelési formáját.”³⁹ Megrázóan foglalta össze a megfigyeltség állapotát, amelyben hosszú időn keresztül része volt: „oly alaposan, mint ahogyan a sokfejű és sokszemű ÁVO⁴⁰ [...], semmi más hatalom nem tud megfigyelni, s el kell ismerni, hogy az lste-

Magam kézzel írni nem tudtam. Kezem remegett, és igen lassan írt.

nen kívül senki más nem ismer annyira engem, mint az ÁVO, még magam sem.”⁴¹ Végül mégis egy fajta katarzist élt át: „Nagy megtiszteltetésnek veszem, hogy kiválasztattam e megpróbáltatás méltóságára...”⁴²

35 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 17.

36 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 17–18.

37 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 18.

38 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 15.

39 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 21.

40 Kutas az ÁVO szóval itt és a továbbiakban értelemszerűen a politikai rendőrségre utal.

41 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 32.

42 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 19.

4.2. Főpapok

A dráma azonban itt nem ért véget. A „kétfelvonásos darabban” ugyanis Kutasnak Vető Lajos és Káldy Zoltán püspökök előtt is meg kellett jelennie. A számonkérés nem érte váratlanul, mert már korábban érezte, hogy az egyházvezetők nem nézik jó szemmel a munkáját. Rendőri oldalról is figyelmeztették, hogy nemcsak állami, de egyházi részről is megintik majd. „Ebben nem hittem: a püspökök csak nem képviselhetnek olyan elvet, amely egy evangéliumi munkásságot elítél”⁴³ – gondolta, de bizony csalatkoznia kellett, mert 1963 őszén az egyházvezetők is felléptek ellene, tovább súlyosbítva az állami eljárás során átélt meghurcolását.

Az egyházi felelősségre vonásnak eddig csupán néhány hivatalos dokumentuma ismert. A Kutas-féle személyes interpretáció azonban ezúttal is rendelkezésünkre áll. Vető Lajos püspök 1963. november 8-ra távirati úton Budapestre hívta Kutast,⁴⁴ aki utazása előtt német és angol nyelvű összefoglalót írt arról, „ami két év alatt történt velem megfigyeltetésem és fordítói munkám [el]lehetetlenítésével kapcsolatban”.⁴⁵ Abban bízott ugyanis, hogy találkozhat az LVSZ épp Budapesten tartózkodó tisztségviselőivel, és átadhatja nekik az írását. Erre azonban nem került sor, mert a genfiek már korábban elhagyták a fővárost.

A püspöki hivatalban lezajlott találkozásról hivatalos egyházi dokumentáció valószínűleg nem készült. A történetek Kutas leírásából ismertek, azonban a lelkész egy másik speciális forráslehetőségre is felhívta az olvasó figyelmét: „A jelentést erről az együttlétről és a lefolyt beszélgetésről bizonyára megtalálod az ÁVO levéltárban.”⁴⁶ Feltételezése helyes volt, Káldy Zoltán püspök néhány hónappal később ügynökjelentést írt az alkalomról. Káldy szerint Kutas a fordítói munkát mindvégig úgy igyekezett beállítani, hogy az a magyarországi evangélikus egyháznak és a püspököknek is jó, de egyébként is „az igazság bajnokaként” tüntette fel magát, „nem látszott semmi megbánás magatartásában”. A tartótiszt elégedetten állapította meg: „A jelentést utólag is figyelemre méltónak tartom, mert világosan rámutat Kutas Kálmán kétszínűségére, hazudozásaira, ami a »fordítói munkát« illeti.”⁴⁷

Kutas a püspöki hivatalbeli találkozót is dramaturgiai eszközökkel örökítette meg. Megérkezésekor Vető püspök várta, később „a hátsó ajtón sebesen bejött Káldy. Mindjárt érezhető volt, hogy rossz levegőt hoz magával, nem világosságot: előre elkészített korholásokat. [...] Ő volt

... figyelmeztették, hogy nemcsak állami, de egyházi részről is megintik majd.

Káldy szerint Kutas ... „az igazság bajnokaként” tüntette fel magát

⁴³ Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 21.

⁴⁴ EOL Északi Evangélikus Egyházkerület levéltára, lktatott iratok, 511/IV.a/1963.

⁴⁵ Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 31.

⁴⁶ Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 32.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.2. M-32401/1. „Pécsi”, 168–169. Jelentés, 1964. január 31.

megbízva azzal, hogy »elintézzem« engem”.⁴⁸ A püspökök előbb beszámoltatták a rendőrségi eljárásról, majd Káldy indulatosan, ordítva minősítette a fordítói munkát. Kutast tette felelőssé, hogy a példáját többen követték, s így az országot elárasztotta a külföldi vallásos irodalom. Elismerte, hogy a munka kezdetben jó és hasznos volt, de Kutas átlépett egy határt, és a tevékenysége károssá vált. Felszólította, hogy a munkát ne folytassa: „Nekünk nem kell külföldi teológia. Nem kell Nyugatról. Nem kell fordítás. Mi megcsináljuk itt a magyar evangélikus teológiát [...] A Lutheránus Világszövetségnek pedig semmi beleszólása nincs a dolgainkba [...]”⁴⁹ Káldy

Nekünk nem kell külföldi teológia.
Nem kell Nyugatról. Nem kell fordítás.

különösen érzékeny volt a nyugati teológiákra, s a püspöksége alatt kidolgozott és kötelezővé tett diakóniai teológiával valóban megcsinálta a magyar evangélikus teológiát.

Kutas az alkalomról keserűen jegyezte fel: „[...] az ÁVÓ-nak [sic!] materiális világnézetű képviselői 3 hétig tartó kihallgatásom egész ideje alatt, kezdettől mind a végéig, keresztyénibb magatartást és modort tanúsítottak velem szemben, mint evangélikus egyházunk püspökei.”⁵⁰ De talán ennél is fájóbb volt a felismerés: „maguk a püspökök segédkeznek abban, hogy lehetetlenné váljék az evangéliumi munka. [...] Az állam az egyház legfőbb tisztviselőivel szedeti szét az egyház épületét.”⁵¹ A dráma katarzissal, Kutas mártíriumot is vállaló hitvallásával zárult: „Áthatott az alázatos, de mégis határozott tudat: Isten jó ügyének a szolgája vagyok. Érdekeim nincsenek. Embertől nem félek. Szenvedéstől sem. Kész vagyok bármit elszenvedni az evangéliumért, Krisztusért.”⁵²

5. Párhuzamos történetek – Király Lajos és Weiszer Elek

A Kutas-ügy önmagában is jól érzékelteti a Kádár-rendszer első évtizedének egyházpolitikai környezetét. Az állambiztonság más ügyekkel társította, s így próbálta azt a koncepciót igazolni, hogy a fordítói munka égisze alatt valójában országos hálózattal rendelkező protestáns összekövés zajlik. Különösen veszélyes gócpontnak tekintették Miskolcot. Az ottani evangélikusok vezetői, Király Lajos és Weiszer Elek kapcsolatban álltak a „protestáns illegáció” vezetőjével,

Király Lajos és Weiszer Elek kapcsolatban álltak a „protestáns illegáció” vezetőjével, Kutassal

Kutassal, s ez mindkettejük számára súlyos következményekkel járt.

Király Lajos⁵³ nyugalmazott erdőmérnök, a miskolci evangélikus gyülekezet felügyelője

48 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 32.

49 Kutas: *Festusok...* (20. jz.).

50 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 37.

51 Kutas: *Festusok...* (20. jz.).

52 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 34.

53 Király Lajos (1894, Selmecbánya – 1970, Miskolc) erdőmérnök, gyülekezeti felügyelő (1951–1964). Életútját lásd: Wágner Tibor: A szilvásváradi Király család. *Erdészeti Lapok*, 2012. 3. sz. 89–92.

(azaz világi vezetője) az 1960-as évek elején állambiztonsági célszemély lett.⁵⁴ A Borsod-Aba-új-Zemplén megyei politikai nyomozó szerv többéves adatgyűjtés során megállapította, hogy Király a második világháború után különböző demokrácia- és államellenes szervezkedésekben vett részt. 1949-ben tagja lett az Európai Unió fedőnevű szervezkedésnek,⁵⁵ 1956-ban aktív szervező és irányító szerepet töltött be. Írásaival is átlépte a hatalom tűréshatárait. *Organikus százalékos rendszer* címmel megírta rendszerváltoztató elképzeléseit egy „krisztusi alapon” álló új társadalmi formáról.⁵⁶ Hatszáz oldalas önéletírását is veszélyes irománynak ítélték: „Az egész memoár párt- és kormányellenes, kommunista- és szovjetellenes kitételekkel van tele.”⁵⁷

Király egyházi működését is ellenségesnek minősítették: „Mint evangélikus presbitériumi tag és felügyelő, presbitértársaival együtt az állam és egyház közti jó viszony ellen van.” Mindemellett az 1950-es évektől szoros kapcsolatban állt Kutas Kálmánnal, aki „rendszeresen küld részére Nyugatról érkezett illegális, vallási köntösbe burkolt, de rendszert támadó politikai anyagot [...]. Király ezen anyagokat fordítja, gépeli, sokszorosítja, és kapcsolatainak átadja továbbterjesztés céljából. Átadja ezeket az anyagokat a ref., ev. papoknak, a methodista, keresztény testvérgyülekezet és Őskeresztény Testvérgyülekezet nevű szektáknak, »sáfárkodás« céljából.” Továbbá tagja „az ún. »Népkerti csoport«-nak, ahol hasonló beállítottságú társai körében fejt ki államellenes izgatást”.⁵⁸

54 ÁBTL 3.1.5. O-12049., O-12049/1–10. „Hitvallók” fedőnevű ügy; ÁBTL 3.1.9. V-147542. Király Lajos és társai.

55 Király Lajos szerepelt azon a listán, amelyet az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) állított össze az „Európai Unió fedőnevű illegális szervezkedés” tagjairól. Az ÁVH szerint a „szervezkedés” vezetője Pógyor István, a Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE) nemzeti titkára volt. Pógyort és társait 1951-ben eljárás alá vonták, és az úgynevezett első KIE-perben elítélték. Kiss Réka kutatásai szerint a „Hitvallók” fedőnevű ügy az 1951-es koncepció korszerűsítésére tett kísérletként is értelmezhető. Kiss Réka: „Hitvallók”. Adalékok egy protestáns ügyszöveghez 1961-ből. *ATF Szemle*, 2006. 1. sz. 49–63; Kiss Réka: Az egyházpolitika és a református egyház a forradalmat követő évtized egyházi pereinek tükrében. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházvilág és egyházvilágok a Kádár-korszakban. Tanulmánykötet*. Budapest, 2010, Szent István Társulat – Luther Kiadó, 299–300.

56 A Vas Megyei Rendőr-főkapitányság értesülése szerint Király az írást 1955-ben a minisztertanácsnak is elküldte. ÁBTL 3.1.5. O-12049. „Hitvallók”, 9. Határozat operatív nyilvántartásba vételéről, 1961. szeptember 27.

57 Király Lajos: *Élmények. Az első 30 év, 1894–1924*. Kézirat. [h. n., é. n.] <http://kiralylajos.kiralycsalad.hu/dokumentumok/Elmenyek-1.pdf>; *Élményeink. Második rész. Gyümölcstermő élet, 1924–1944*. Kézirat. [h. n., é. n.] <http://kiralylajos.kiralycsalad.hu/dokumentumok/Elmenyek-2.pdf>; *Élményeink. Harmadik rész. Küzdelmes évek, 1944–1959*. Kézirat. [h. n., é. n.] <http://kiralylajos.kiralycsalad.hu/dokumentumok/Elmenyek-3.pdf> (letöltve: 2021. november 24.).

58 Az idézeteket lásd: ÁBTL 3.1.5. O-12049. „Hitvallók”, 9–10. Határozat operatív nyilvántartásba vételéről. 1961. szeptember 27.

Ezek alapján rendőrhatalósági eljárás indult ellene. A „Hitvallók” fedőnevű ügyben 1961-től a politikai nyomozó szervek feldolgozása alatt állt.⁵⁹ 1962 tavaszán vették tervbe a „Király és társai” elleni határozott fellépést, mert a Kutas-lakás lehallgatási kísérletének ekkorra híre ment, s a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei nyomozók attól tartottak, hogy Kutas miskolci ismerősei

konspirációs taktikát váltanak: „a »Hitvallók« fn. [fedőnevű] ügyben szereplő személyek, mind tudomást szerezve az esetről, a bizonyítékokat megsemmisítik, és mély illegalitásba vonulnak, továbbá ügynöki ellenőrzésük nehezebb lett

1962 tavaszán vették tervbe a „Király és társai” elleni határozott fellépést

[...]⁶⁰ 1963. június 4-én „izgatás büntetnének alapos gyanúja miatt” elrendelték a nyomozást.⁶¹ „A körülmények mérlegelése után” azonban, tekintettel a terhelt „előrehaladott korára”, nem tartották célszerűnek a büntetőeljárás lefolytatását, ezért a nyomozást három héttel később megszüntették,⁶² majd Királyt rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették.⁶³ A történetek kerébe törték Király Lajos gyülekezetvezetői működését: romló egészségi állapotára hivatkozva 1963. november 18-án lemondott a felügyelői tisztségéről.⁶⁴

A zaklatást elnöktársa, Weiszer Elek lelkész⁶⁵ sem kerülhette el. A miskolci nyomozók tanúként kihallgatták, s közben a beszervezésére is kísérletet tettek: „Nem bántak vele rosszul. [...] A) kihallgató rendőr eltűnt, majd jött egy százados, aki elmondta neki, hogy nem lesz semmi baja, csak vállaljon szolgálatot a rendőrség számára!”⁶⁶ Ellene nem indítottak rendőrhatalósági eljárást, hanem egyházi büntetést kapott, de aktív szolgálatban álló lelkész számára az egyik legsúlyosabbat. Az egyházkerületi törvényszék 1964 nyarán vizsgálatot indított, mert Weiszer lelkési szolgálatával szemben számos kifogás merült fel. A legsúlyosabb vádpont szerint kapcsolatban állt Kutas Kálmánnal, részt vett az „illegális” egyházi iratok terjesztésében, s ezzel zavarta az állam és az egyház „jó viszonyát”. A törvényszék ezért Miskolcra Kisvárdára helyezte

59 Telefonját 1961. február–augusztus között lehallgatták. Lásd: ÁBTL 3.1.5. O-12049. „Hitvallók”, 33–41. Határozat operatív nyilvántartásba vételről. 1961. szeptember 27.

60 ÁBTL 3.1.5. O-12049. „Hitvallók”, 167–168. BM Borsod megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály. Jelentés, 1962. március 23.

61 ÁBTL 3.1.5. O-12049. „Hitvallók”, 231. Határozat nyomozás elrendeléséről, 1963. június 4.

62 ÁBTL 3.1.5. O-12049/1. „Hitvallók”, 299. Határozat a nyomozás megszüntetéséről, 1963. június 22.

63 ÁBTL 3.1.5. O-12049/1. „Hitvallók”, 299. Határozat a nyomozás megszüntetéséről, 1963. június 22.; ÁBTL 3.1.5. O-12049. „Hitvallók”, 42. Határozat az operatív nyilvántartásból való törlésről és kutató-nyilvántartásba helyezésről, 1963. augusztus 16.

64 EOL Északi Evangélikus Egyházkerület levéltára, Iktatott iratok, 545/1/1963.

65 Weiszer Elek (1909, Eperjes – 1986, Miskolc) lelkész, teológiai tanulmányai mellett jogi doktor, 1933-tól vallás-tanár lelkész, 1951-től 1964. júniusi elmozdításáig lelkész Miskolcon.

66 Vető püspök és Weiszer beszélgetését idézi „Pécsi” fedőnevű ügynök. Lásd: ÁBTL 3.1.2. M-32401/1. „Pécsi”, 168–169. Jelentés, 1964. január 31.

át.⁶⁷ Tipikus példája ez a Káldy-korszak egyházvezetői gyakorlatának, amely egyházi közérdekre hivatkozva áthelyezéssel (úgynevezett dispoziáció) büntette a politikailag megbízhatatlannak tartott lelkészt. Weiszer azonban nem fogadta el a döntést, inkább elhagyta a lelkészi pályát. Világi állásban, egy ideig jogi szakértőként dolgozott. Az egyházi szolgálatba többé nem tért vissza.

Weiszer ... elhagyta a lelkészi pályát.

6. Konklúziók

Az 1960-as évek megkérdőjelezhetetlen és támadhatatlan egyházpolitikai sarokköve az állam és az evangélikus egyház között 1948 decemberében aláírt egyezmény volt. Az 1960-as években mindkét fél vezetői úgy vélték, hogy Kutas Kálmán és a miskolci gyülekezet vezetői tevékenységükkel az akkor létrehozott egyensúlyt sodorták veszélybe. Amint azt a Weiszer-ügyben eljáró egyházkerületi törvényszék elnöke megállapította: „nem vállalhatjuk, hogy az 1948-as egyezményt vállaló egyház, s annak bármelyik lelkésze olyat tegyen, ami egyházunk és államunk jó viszonyát megzavarja, s ami egyházunk hitelét ronthatná az állam felé.”⁶⁸

Mindkét vezetés a zavaró tényezők félreállítására, kiiktatására törekedett. Az állambiztonság minden olyan tettet, megnyilvánulást és személyt figyelemmel kísért, amely vagy aki a kényes egyházpolitikai *status quót* megzavarhatta. A fordítói munkaközösség ügyében úgynevezett realizálások sorát hajtotta végre, és szankcionálta az ellenséges magatartást. A katolikus szerzetesek, papok és világi hívők elleni 1961–1962-es eljárásokhoz hasonló protestáns kárakatper-sorozatára azonban nem került sor.⁶⁹ Ennek tágabb egyházpolitikai és belügyi okainak feltárása további alapos kutatást igényel. Az is tisztázásra vár, hogy a fordítói munkaközösség ügyében miért maradt el az evangélikus résztvevők teljes körű felelősségre vonása, s abban milyen szerepe lehetett az egyházvezetőknek. Az egyik válasz Káldy püspöké, aki az ominózus 1963. novemberi meghallgatáson indulatosan Kutas fejéhez vágta: „Nekem köszönheted, hogy nem ítélték el 4–5 évre”, és még húsz–huszonöt embert, a fordítói munka vezetőit.⁷⁰

A történetek hosszú távú hatással voltak az egyházi életre. A fordítói munka vezetői a rendőrhatalom büntetéssel életre szóló figyelmeztetést kaptak az államhatalomtól, volt, aki nem-

67 EOL Északi Evangélikus Egyházkerület levéltára, Iktatott iratok, 256/IX./1964. Jegyzőkönyv, 1964. június 10.

68 EOL Északi Evangélikus Egyházkerület levéltára, Iktatott iratok, 256/IX./1964. Jegyzőkönyv, 1964. június 10.

69 A katolikusok elleni 1961–1962-es persorozat szakirodalmából lásd például: Cúthné Gyóni Eszter: *„Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk...” A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig*. Budapest, 2017, Zirci Ciszterci Apátság, 232–256; Wirthné Diera Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban. Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése*. Doktori értekezés (ELTE BTK). Kézirat. Budapest, 2015. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/wirthnedierabernadett/diss.pdf> (letöltve: 2021. november 10.).

70 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 36.

„**Nekem** köszönheted, hogy nem ítélték el 4–5 évre”

csak szolgálati helye, de hivatása elhagyására is kényszerült. Mások a következő évtizedekben „csak” óvatos visszavonultságban éltek, néhány későbbi ügynökhálózati szerepe pedig épp

arra vezethető vissza, hogy a fordítói munkaközösség kapcsán kompromittálódott, és ezáltal zsarolhatóvá vált.⁷¹

Az ügyben kulcsszerepet kapott az evangélikus egyházvezetés, amely sem a különutas teológiai gondolkodást, sem a hivatalosan jó viszonyt megkérdőjelező megnyilvánulásokat nem tűrte meg, ezért egyházfegyelmi eszközeivel vagy az egyházi testületek befolyásolásával keményen fellépett a renitens lelkészek ellen.

a Kádár-kor első évtizedében
a magyarországi lelkészek számára ...
a teológiai gondolkodás szabadsága is erősen
korlátozott volt.

A Kutas-ügy arra is rávilágít, hogy a Kádár-kor első évtizedében a magyarországi lelkészek számára a szakmai önképzés, a teológiai tájékozódás lehetősége, s ezáltal a teológiai gondolkodás szabadsága is erősen korlátozott volt. Mindez rányomta a bélyegét a lelkészi szolgálat minőségére, de a lelkészi kar mentális állapo-

tára is. Ez utóbbiról fest lesújtó képet Kutas Kálmán a *Festusok és főpapok előtt* című írása záró bekezdésében, az eredetileg Káldy Zoltán püspöknek írt, de soha el nem küldött soraival: „[...] látásom szerint a mai papi nemzedék magatartásában és szemében, ha beszélek velük, a félelem, és nem az erőnek lelke tükröződik. [...] A gyávasággal határos óvatosság. Világiak szemében viszont örömet látok felvillanni, ha arról hallanak, hogy valaki mindvégig »állhatatos«.”⁷²

71 Harmati Bélát, aki 1987–2003 között a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke volt, 1963-ban, a beszervezése során azzal is presszionálták, hogy aktívan részt vett a fordító munkaközösség munkájában. Harmati állambiztonsági tevékenységéről lásd: Mirák Katalin: Hálózatos élet. Harmati Béla egyházi szolgálata és állambiztonsági működése emlékek és iratok tükrében. In uő. (szerk.): *Egyházvezetők 2*. Budapest, 2020, Luther Kiadó, 203–625. /Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990., 3./

72 Kutas: *Festusok...* (20. jz.), 38.

A budahegyvidéki evangélikus gyülekezet meghurcolása, 1959–1963. 1. rész*

1. Bevezetés

Napra pontosan két évvel azután, hogy a szovjet csapatok elfojtották az 1956-os forradalmat, 1958. november 4-én beiktatták a déli evangélikus egyházkerület püspöki szolgálatába Káldy Zoltán pécsi lelkészt, a baranyai egyházmegye esperesét.¹ Semmilyen ma ismert forrás nem erősíti meg, hogy a dátumválasztás tudatos lett volna, szimbolikus üzenete azonban mindeképpen erős volt mind a kortársak, mind az utókor számára. Káldy Zoltán beiktatásával Ordass Lajos püspöki székét foglalta el, és ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy az evangélikus egyházban is megtörtént az 1956-os forradalom leverése utáni visszarendeződés. A püspök személye azonban némi reménységet is jelentett arra nézve, hogy nem történik száznyolcvan fokos fordulat, nem tér vissza az állami egyházpolitikát kritikátlanul és teljes egészében kiszolgáló egyházi vezetés. Az 1987-ig tartó Káldy-korszak legalább annyira vitatott és kétarcú,² mint a Kádár-korszak, amely a kereteket megszabta. Első évei egészen biztosan csalódást okoztak azoknak, akik az 1956 és 1958 között felvirágzó egyházi élet megóvását várták a hivatalba lépő püspöktől. Káldy szinte hiánytalanul és kíméletlenül eltávolította/eltávolíttatta azokat a lelkészeket, egyházi alkalmazottakat, akik a forradalom utáni egyházi élet formálásában aktív részt vállaltak.

A „személyi kérdések³ megoldásának” hatása nemcsak lelkészi életutakat tört ketté, és hozott sokszor lehetetlen helyzetbe lelkészcsaládokat, hanem a gyülekezetek és az egyháztagok életét is megroppantotta. A Budahegyvidéki Evangélikus Egyházközség 1959 és 1963 közötti

* A tanulmány eredetileg az alábbi kötetben jelent meg: Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*. 2. köt. Budapest, 2023, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 687–718. Most azért közöljük folyóiratunkban (bővített formában), hogy a tanulmány szélesebb körben válhasson ismertté. (A szerk.)

- 1 Kertész Botond: Káldy Zoltán állambiztonsági tevékenysége. In Mirák Katalin (szerk.): *Egyházvezetők I.* Budapest, 2014, Luther Kiadó, 223. /Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az Állambiztonság kapcsolatáról, 1945 – 1990., 2./
- 2 Káldy Zoltán tevékenységét bővebben bemutató munkák: Kertész: *Káldy Zoltán...* (1. jz.); Korányi András: *Hanem szeretni is. Káldy Zoltán püspöki szolgálata itthon és külföldön*. Budapest, 2012, Luther Kiadó. /Egyház a szocializmusban, 1./; Káldy Zoltánné: *A reménység és szeretet gyümölcsei. Káldy Zoltán püspök emlékére*. 1–2. köt. Budapest, 2019. magánkiadás.
- 3 A „személyi kérdés” kulcsszava volt az egyházi visszarendeződésnek 1957 őszétől kezdve, amikor az állam és az egyház közötti tárgyalások éppen ezen a ponton akadtak el. Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások (folytatás)*. Bern, 1987, Európai Protestáns Szabadegyetem, 798.

Káldy szinte hiánytalanul és kíméletlenül eltávolította/eltávolíttatta azokat a lelkészeket, egyházi alkalmazottakat, akik a forradalom utáni egyházi élet formálásában aktív részt vállaltak.

kálváriája során egy élő, aktív, virágzó közösség esett szét. Ez az időszak évtizedekre meghatározta a gyülekezet életét, és az akkor elszenvedett traumákat sokan egész életükben magukban hordozták. Tanulmányom ezt a történetet igyekszik rekonstruálni.

A széles körű kutatás ellenére nem állítjuk, hogy minden forrásnak sikerült a nyomára akadnunk. Kiindulópontunk a hegyvidéki gyülekezet történetét megíró, 2003-ban megjelent kötet, amely a gyülekezet szempontjai szerint foglalta össze a történeteket, és segített az előzmények feltárásában. Danhauser László és Zoltai Gyula teológiai, egyházpolitikai arcelének felvázolásához a korszak történetét bemutató szakirodalom és a sajtó volt segítségünkre. Tanulmányunk alapját a Budahegyvidéki Evangélikus Egyházközség levéltárában fellelt jegyzőkönyvek, levelezések és visszaemlékezések képezik.

Kiindulópontunk a hegyvidéki gyülekezet történetét megíró, 2003-ban megjelent kötet,

Ezek még úgy is alapvető forrást jelentenek, hogy a levéltárat igazolhatóan megcsonkították, – néhány, más forrásból szerencsére pontosan rekonstruálható jegyzőkönyv mellett – az iktatott anyagokból is hiányoznak dokumentumok, amelyek közül többnek nyomára akadtunk a rendezetlen iratok között. Az Evangélikus Országos Levéltárban a budai egyházmegye dokumentumai között találtuk meg azt a nagyon fontos iratcsomót, amely a gyülekezet lelkészének, Zoltai Gyulának az egyházi fegyelmi eljárása során keletkezett 1963 és 1965 között. Az Állami Egyházügyi Hivatal 1959 és 1963 között kutatható irataiban kevés budahegyvidéki forrásra akadtunk, pedig más dokumentumokból kiderül, hogy az ÁEH nagyon is aktívan vett részt az események formálásában. További kutatások a fővárosi ÁEH-anyagban talán pontosítani fogják jelenlegi ismereteinket. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában „Pécsi” (Káldy Zoltán) és „Papp István” (Váraday Lajos) jelentései segítenek rekonstruálni, hogy a hatvanas évek egyházpolitikájának aktív szereplőjeként tevékenykedő belső elhárítás hogyan formálta az eseményeket. Sajnos Váraday Lajos budai esperes jelentései éppen abból az időszakból hiányoznak fennmaradt munkadossziéiból, amikor a legfontosabb fordulópontokhoz ért a budahegyvidékiek kálváriája. Sikerült interjút készítenünk Kézdy Pállal, aki 1959 és 1963 között a gyülekezet aktív laikus munkatársa, 1962-től kezdve pedig emellett a presbitérium tagja volt.

2. A budahegyvidéki gyülekezet

A főváros budai oldalán 1844-ben alakult gyülekezet, amely 1847-re építette fel első templomát. 1909-ben Óbuda, 1924-ben pedig Kelenföld vált önálló egyházközséggé. A vári gyülekezethez tartozott továbbra is a Budán élő evangélikusok közel hatvan százaléka, 1935-ben összesen 8357 lélek. A Budahegyvidékhez – a mai II., XII. kerülethez, valamint Budakeszizhez – tartozó evangélikusok önálló gyülekezetbe szervezése az 1920-as évek közepén kezdődött, jogi formát először 1935-ben öltött a Krisztinavárosi Evangélikus Templomépítő Egyesület

keretében. Állandó istentiszteleti helyet a Böszörményi úti polgári leányiskola (valójában egy átmenetinek szánt barakkiskola) tornatermében kaptak 1937-től. A szolgálatot a budavári gyülekezet vallásstanító lelkészei végezték.

1943-ban a budavári lelkész halála alkalmat szolgáltatott arra, hogy a hegyvidéki terület egyházszervezetileg is az önállósodás útjára lépjen. Két lelkészi kört alakítottak ki a Várban, illetve a Hegyvidéken. Az utóbbi lelkészének Danhauser Lászlót választották, akit 1943 januárjában iktattak be hivatalába. A templomépítés tervei folyamatosan ott munkáltak a fiatal gyülekezetben, de sokáig nem volt megfelelő templomtelkük. Végül a Böszörményi úti leányiskola telkét kapták meg templomépítés céljára – a gyűjtés és a tervezés ugyan sikeresen elindult, de a háborús körülmények között nem volt lehetséges a templomépítés.

Lelkészi hivatal céljára a Böszörményi úton sikerült egy lakást vásárolni, ahol rendszeresen tartottak gyülekezeti alkalmakat is. 1951-ig : kórházak kápolnái, különböző iskolák közösségi terei szolgálták az istentiszteletek helyszínéül; időről-időre pedig református templomok adtak otthont az egyre gyarapodó közösségnek. Saját templom építéséhez akkor jutott a legközelebb a gyülekezet, amikor 1947-ben a volt protestáns helyőrségi kápolnát tíz éves használatra megkapta. A helyiség rendbetétele után csak két évig lehettek itt istentiszteletek, mert 1949-ben a Honvédelmi Minisztérium olyan rövid határidővel mondta fel a bérleti szerződést, hogy az ingóságokat is alig lehetett megmenteni az elvett épületből. Ebben az évben vásárolta meg az egyházközség a Tartsay Vilmos utca 11. szám alatt lévő kétszintes villát, amelyben lelkéslakást, hivatalt, majd kápolnát és gyülekezeti termet is sikerült kialakítani. Egészen 2001-ig működött itt a gyülekezet, amikor felépült mai temploma a Kékgolyó utcában. 1951-től elkezdődött a két lelkészi kör fokozatos elválása adminisztratív és pénzügyi tekintetben. 1953. január 11-én vált önállóvá a gyülekezet, és választhatta meg első tisztikarát, presbitériumát.⁴

Danhauser László megválasztásával a hegyvidéki gyülekezet is a harmincas években indult evangélikus ébredési mozgalom sodrába került. Az első evangelizációs alkalom 1944-ben volt a gyülekezetben, a hasonló szolgálatok a háború után újult erővel folytatódtak. A gyülekezeti ébredést a számok is igazolták, mind lélekszámában, mind áldozatkészségében folyamatosan gyarapodott a közösség. Ezt a lendületet csak átmenetileg tudta megtörni a háborús veszteség, a háború utáni emigráció, majd az 1951-es kitelepítések, melyek nyolcvanhat gyülekezeti tagot

A Budahegyvidékhez ... tartozó evangélikusok önálló gyülekezetbe szervezése az 1920-as évek közepén kezdődött,

Két lelkészi kört alakítottak ki a Várban, illetve a Hegyvidéken. Az utóbbi lelkészének Danhauser Lászlót választották,

1951-től elkezdődött a két lelkészi kör fokozatos elválása adminisztratív és pénzügyi tekintetben.

4 Kerekes Tituszné – Kézdy Pál: *A Budahegyvidéki Evangélikus Gyülekezet története*. Piliscsaba, 2003, Fébé, 7–35.

érintettek.⁵ A kitelepítettek támogatását megszervezték, az adományokat a lelkész vitte el a címzetteknek. A vendégszolgálatok, evangelizációk, csendesnapok, gyülekezetközi alkalmak csak 1955 nyarától 1956 őszéig szüneteltek, amikor Dezséry László déli egyházkerületi püspök megtiltotta a sok „lótást-futást”, azaz vendégelőadók és vendég-igehirdetők szolgálatát.⁶

A lelkész mellett 1948-ig hitoktatók, egy diakonissza, később időről-időre segédlelkész is segített a munkában, de kezdettől fogva nagy volt a laikus munkatársak szerepe. A gyülekezet különböző csoportjai bibliaórai közösségek köré szerveződtek, saját programokat szerveztek, az alkalmakon szedett perselypénzzel pedig maguk gazdálkodtak. Ezt részint a szükség hozta

így, mivel az egyházközségnek a XX. század folyamán soha nem volt temploma és akkora közösségi helyisége, ahová mindenki elfért volna. A gyülekezetben vasárnaponként három helyszínen öt istentiszteletet tartottak: a Tartsay utcában, Pesthidegkúton és Budakeszin vagy

A lelkész mellett 1948-ig hitoktatók, egy diakonissza, később időről-időre segédlelkész is segített a munkában,

a Diana utcában. Havonta egy alkalom gyermek-istentisztelet volt, családi istentisztelet pedig minden héten egy hétköznap tartottak. Az istentiszteletek alatt a gyermekeknek vasárnapi iskolát (később gyermekbibliakört), havonta egy alkalommal pedig szeretetvendégséget szerveztek.⁷

Az evangelizáció hagyományainak megfelelően tartottak külön férfi-, és külön női bibliaórát, havonta gyülekezeti munkatársképzőt. A fiataloknak három korcsoportban tartottak alkalmakat. A serdülők (a megkonfirmált 13–18 évesek) bibliaórája nem volt koedukált. A felnőtt ifjúság a még meg nem házasodott korosztályt, a senioróra pedig a nagyjából harminc év alatti, fiatal házasokat fogta össze. E két csoport tagjaiból kerültek ki elsősorban a laikus munkatársak, akik a fiatalabb ifjúsággal és a gyermekmunkával foglalkoztak. A bibliaórákon kívül valamennyi kör évente többször tartott szeretetvendégséget (agapét) is. A kezdetektől működött az énekkar, időről-időre ifjúsági és gyermekkórust is sikerült szervezni. 1950-ben tizennyolc laikus munkatárs⁸ szolgált a gyülekezetben, 1959-ben huszonhárom fős laikus csapat állt a lelkész rendelkezésére.⁹

Danhauser László – és vele együtt a budahegyvidéki gyülekezet – 1956-tól kezdve került az egyházvezetés és az állami egyházpolitikai szervek látókörébe, mint „reakciós” közösség. Az 1948-ban letartóztatott és elítélt Ordass Lajos 1950-ben szabadult börtönéből, állami rehabilitációjára 1956. október 8-án került sor. A következő vasárnap, október 14-én lépett először

5 1951 évben a kitelepítettek névsora. Budahegyvidéki Evangélikus Gyülekezet Levéltára (BHV), rendezetlen iratok.

6 Kerekesné–Kézdy: *A Budahegyvidéki...* (4. jz.), 38.

7 Kerekesné–Kézdy: *A Budahegyvidéki...* (4. jz.), 37.42–43.

8 Kerekesné–Kézdy: *A Budahegyvidéki...* (4. jz.), 30.

9 Kerekesné–Kézdy: *A Budahegyvidéki...* (4. jz.), 50–51.

szószékre szabadulása után a budahegyvidéki evangélikus gyülekezetben.¹⁰ Azért eshetett a választása a hegyvidéki kápolnára, mert a gyülekezet területén, a Márvány utcában lakott. Püspöki székéből való eltávolítása, és a lelkési szolgálatától való *de facto* eltávolítása előtti utolsó nyilvános szolgálatát is Hegyvidéken végezte 1958-ban, utána pedig ide járt istentiszteletre.¹¹

Danhauser Lászlót a forradalom utáni egyházi átrendeződés keretében 1957 márciusában a budai egyházmegye esperesévé választották Várady Lajos ellenében,¹² ami őt automatikusan a „reakció” emberévé tette. A gyülekezet felügyelője, Kardos Ernő ráadásul Ordassal egy házban lakott¹³ – ez a közeli kapcsolat még tovább fokozta a Budahegyvidékkel szembeni gyanakvást. A virágzó egyházi élet, a kiterjedt ifjúsági munka, a laikus munkások aktivitása, a lelkész egyházi vezetői megbízása és az Ordass Lajossal tartott kapcsolat együttesen vezettek oda, hogy a gyülekezet nem fért bele azokba a szűk keretekbe, amelyek az 1960-as évek elejének egyházi életterét kijelölték. *(folytatjuk)*

Danhauser László – és vele együtt a budahegyvidéki gyülekezet – 1956-tól kezdve került az egyházvezetés és az állami egyházpolitikai szervek látókörébe,

Ordass Lajos ... állami rehabilitációjára 1956. október 8-án került sor. ... Október 14-én lépett először szószékre szabadulása után a budahegyvidéki evangélikus gyülekezetben.

Helyreigazítás

A 2024/2. számunkban szerkesztői tévedésből hibásan jelent meg, hogy Kovács László: Az igehirdetés mai nyelvezete és a liturgikus elemek érthetősége című tanulmánya a révfülöpi Luther-konferencián hangzott el. Valójában Szegeden, a Bács-Kiskun Egyházmegye LMK-ülésén 2023. szeptember 13-án adta elő a szerző tanulmányát.

Az érintettektől elnézést kérünk.

10 Kerekesné–Kézdy: *A Budahegyvidéki...* (4. jz.), 41.

11 Ordass: *Önéletrajzi írások...* (3. jz.), 866.

12 Beiktatása 1957. április 3-án volt. Kerekesné–Kézdy: *A Budahegyvidéki...* (4. jz.), 43.

13 „Papp István” [Várady Lajos]: Dr Kardos Ernő. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.2. M – 32400/1. 164.

Joób Máté: A hallgatás terhe

Joób Máté: A hallgatás terhe. A kollaboráció transzgenerációs hatásai. Budapest, 2024, Luther Kiadó, 170 o. /Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990./

A Luther Kiadó *Háló* sorozata a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatát dolgozza fel az 1945–1990 közötti időszakban. Míg a korábbi kötetek a korszak szereplőinek tevékenységét és dokumentumait idézték meg, most Joób Máté habilitációs dolgozata a beszervezett ügynökök gyermekei és unokái körében, a jelenkorban végzett vizsgálatokról számol be tudományos igénnyel, ugyanakkor a rendezés és a megbékélés lehetőségei után kutatva.

A szerző lelkész, lelkigondozó; korábbi tudományos munkái is a gyónással, az ember önvizsgálatával, legbensőbb érzéseinek feltárásával foglalkoznak. Érzékeli és érzékelteti a bűnbánat–bűnvallás–megbocsátás egyház által kínált régi sémájának problematikusságát, a traumák

feldolgozásának összetettségét, nemcsak az ügynökök, hanem a leszármazottak vallomásai nyomán. Ő maga az áldozatok oldalán érintett az ügynökkérdésben: nagyapja az 1969-ben elhunyt Joób Olivér, akiről több száz oldalt jelentettek 1948–1969 között, s még terjedelmesebb róla szóló anyagot tüntettek el, amelyről

A szerző lelkész, lelkigondozó;

korábbi tudományos munkái is a gyónással, az ember önvizsgálatával, legbensőbb érzéseinek feltárásával foglalkoznak.

csak listák tanúskodnak. Célja azonban a közös múlt, tehát mindkét oldal, az áldozatok és az ügynökök tevékenységének feltárása; jelen esetben az ügynökmúlt hatása a családra, az ügynökmúlt utódokra gyakorolt hatásának a vizsgálata.

A könyv különböző szaktudományok számára sem érdektelen: a pozitív pszichológia és a stresszirodalom fogalomkincsével dolgozik; kutatási módszerként a *grounded theory* elméletét választotta, amely a társadalomtudományokban használatos módszer, és az adatok gyűjtésén és elemzésén keresztül épít fel elméleteket; hosszú távú eredményeit pedig a gyakorlati teológia területén szeretné hasznosítani. Nem történelmi munkáról van szó tehát. „Érdeklődésem középpontjában – írja a szerző – az eseményeknek nem a pontos rekonstruálása, hanem a szubjektív megélése áll.” (49) A tanulmány szerkezete ennek megfelelően alakul: első, hosszabb fele az elméleti háttérrel és a módszert ismerteti; második része pedig a vizsgálati eredményeket közli.

„Érdeklődésem középpontjában – írja a szerző – az eseményeknek nem a pontos rekonstruálása, hanem a szubjektív megélése áll.”

Utóbbinak a keretében számos interjúrészletet olvashatunk, melyek a laikus olvasó számára is sokat mondanak.

A tanulmány 15 interjú alapján készült. A riportalanyok név nélkül szerepelnek, és ön-

ként vállalták a kutatásban való részvételt 2013 és 2021 között. Egy kivétellel az evangélikus egyházhoz kötődnek. 12-en gyermekei, 3-an unokái a beszervezett személyeknek. Az interjúk tartalma három kutatási kérdés: 1. a beszervezett személyhez való viszony és érzelmi kötődés; 2. az érintettség nyilvánosságra kerülésének körülményei és az azt kísérő érzelmek; 3. a lelepleződést követő időszak lelki történései, a megküzdési stratégiák.

Az eredmények, azaz az interjúk feldolgozását végül a megvitatás, tehát a következtetések levonása követi. Az egyház és a lelkészek számára különösen elgondolkodtató szempontok olvashatók a lelkigondozásról, valamint az egyház felelősségéről, s nem tudom, ha ezeket a tanulságokat megfogalmazzuk, vajon tudjuk-e a jövőben bármire alkalmazni. Ugyanis nagyon sajátos situációban éltek a hatalommal kollaboráló egyháztagok és lelkészek: erre, a hallgatás terhére utal a cím is. Ilyen nyilatkozatot írtak alá a beszervezésükkor: „Kijelentem, hogy az együttműködés során tudomásomra jutott államtitkokat és az állambiztonsági szervek általam megismert módszereit híven megőrzöm, és arról senkinek soha semmilyen körülmények között nem beszélek.” (9) Ez a lelki teher nyomta rá a bélyegét a beszervezett személy és családtagjai kapcsolatára, és ilyen vállalással a háttérben a lelkigondozás, a gyónás, a megelőzés, a felkészítés szerepéről és lehetőségeiről utólag lehet beszélni, de valószínűleg ezek a problémák már külön kötetet igényelnének. Politikai tényezőktől függetlenül is felvetődik a kérdés, hogy jelenkori egyházunkban van-e megfelelő lelki támaszuk a lelkészeknek, továbbá az állam és az egyház viszonyával nem kellene-e többet foglalkozni napjainkban is.

Nem tudom elhallgatni néhány saját gondolatot a könyvvel kapcsolatban. A borítólapon egy kettészakított családi fotó látható: a szakadás egyik oldalán egy apa, a másik oldalán pedig egy anya a kisgyermekével. Ez a kép nagyon jól kifejezi azt a törést, amelyet valamilyen formában mindenképpen elszenvet a beszervezett egyén családi élete, s ott van benne az egymástól való végleges elszakadás lehetősége is. Az interjúkat olvasva leginkább az döbbenett meg, hogy egy helyen sem olvastam, hogy a leszármazott azt mondta volna: talán értem tette az apám. Az a benyomásom, hogy a megszólaltatott utódok attól a korszaktól is nagyon eltávolodtak, amelyben a beszervezés történt, és a családdal, a gyermek-szülő viszonnal kapcsolatos elvárásaikkal napjaink szokásaihoz igazodnak. Kár, hogy így van, mert a letűnt korszak olyan letűnt értékeket is fel tudott mutatni, amelyek pedig hiányoznak a mai életünkből. Éppen a diktatúra ellenére és éppen a hatalomnak való kiszolgáltatottság tudatában nagyobb értéke volt az emberi kapcsolatoknak és az emberek egymásra gyakorolt hatásának. A pap, a tanító

„Az egyház és a lelkészek számára különösen elgondolkodtató szempontok olvashatók a lelkigondozásról, valamint az egyház felelősségéről,

... jelenkori egyházunkban van-e megfelelő lelki támaszuk a lelkészeknek,

Az a benyomásom, hogy a megszólaltatott utódok attól a korszaktól is nagyon eltávolodtak,

és az apa hatásait a média nem törölte el olyan mértékben, mint ma. Beszélhettünk kettős nevelésről, de alapvető erkölcsi normákat nem kérdőjelezett meg az ateista hatalom sem.

Az is lehet ennek a könyvnek a tanulsága, hogy miközben a múlt hibáit feldolgozzuk, nézzünk szembe a jelen buktatóival. Mindkettőre egyformán szükség van, nehogy hamis nosztalgiával forduljunk a múlt felé, vagy kritikátlanul fölé helyezzük a jelenkort.

”

Abban a reményben fogtam neki a kutatásnak, hogy e témán keresztül segítséget kaphatunk olyan terhek családi és közösségi feldolgozásához, amelyek most is jelen vannak egyházunkban. Ne legyen kétségünk afelől, hogy ma is terhelik a lelkészcsaládokat titkolt családi történetek és tabuk, amelyeknek a hordozása mérgezi a családon belüli kapcsolatokat, de akár a nagyobb gyülekezeti közösségek életét is. ... A kérdéssel azért is szükséges foglalkozni, még ha fájó és érzékeny témákat érint is, mert éppen az interjúalanyok erősítették meg azt a tapasztalatot, hogy bár enyhülő mértékben, de a lelkészcsaládoknak mégiscsak kiemelt szerepük van a lelkészek és a rájuk bízott hívek kapcsolatában. A lelkészcsaládokra sokan még mindig úgy tekintenek, mint viszonyítási pontra: figyeljünk rájuk, mert ők adnak példát arra, hogyan kellene megélnünk a keresztény családi életet.

(részlet Joób Máté A hallgatás terhe című könyvből. 153.)

”

Adam Michnik lengyel történész, újságíró szállóigévé vált mondata, mely szerint »a kommunizmusban a legrosszabb az, ami utána következik«, talán túlzottan megkérdőjelezi az 1989–90-es rendszerváltozás nyomán beköszöntött szabadság felszabadító erejét, ugyanakkor jelzi, hogy a kommunista rendszernek milyen hosszú az árnyéka. Az evangélikus tényfeltáró munka során eddig minden tanulmány igyekezett az esendő embert bemutatni, aki – bármit is tett – végül maga is a rendszer áldozata. Egyházunk viszonylag kis közösség, a hittestvéri kapcsolatokat átszövi a családi, rokoni kapcsolatok hálózata. Fontos, hogy generációkon átívelően figyeljünk egymásra, átérezzük egymás helyzetét – örömeinkben, de a múlt terhének elviselésében is. Ebben segít nekünk Joób Máté kiváló kötete.

(Pröhle Gergely ajánlása Joób Máté
A hallgatás terhe című könyve hátsó borítóján)

Gyönyörű böjti énekünk szavaival kívánunk

áldott karácsonyi ünnepet minden kedves Olvasónknak.

Adja Isten, hogy mindannyiunk szívét újra eltöltse az öröm azért,
mert Isten Fia ember lett, hogy megmentsen bűntől, haláltól, kárhozattól.

„Tiszta és kedves Szűzanya,
Szülte őt nekünk, Mária,
Hogy legyen közbenjárónk.”

(Gyülekezeti Liturgikus Könyv 812. ének 1. vsz.)

Summary

In our Advent Christmas issue, **Tibor Fabiny** proclaims the gospel of the fulfilled time, which began with the birth of Jesus and which will one day be fulfilled in the world with the reappearance of Christ.

Among our *Studies*, we continue the writings of József Tubán and Katalin Mirák. **József Tubán** shows us the *great German peasant war* that began 500 years ago. And **Katalin Mirák** writes about the *harassment of Pastor Kálmán Kutas*, who was harassed in the 1960s for translating theological works into Hungarian for his fellow pastors.

We are also starting a new study, which will be continued in the next issues. **Botond Kertész** writes about the *persecution of the Lutheran congregation in Budahegyvidék after 1959*. This topic is important to us because Lajos Ordass belonged to this congregation during his years of misrule, and the reason or one of the reasons for its persecution may have been the bishop himself.

Finally, we present the latest edition of the *Network*, which this time does not contain studies on the history of the Church, but conducts a questionnaire survey among the children and grandchildren of former agents, the results of which are published in the book. The book is presented by **Judit Goór**.

Zusammenfassung

Die Wichtigkeit der frohen Botschaft in unserer Advents- und Weihnachtsausgabe wird von **Tibor Fabiny** unterstrichen, in dem er *die erfüllte Zeit* beschreibt, die mit der Geburt Christi begonnen hat, und einmal mit der Wiedererscheinung des Erlösers in der Welt endgültig Geltung gewinnt.

Die Studie von **József Tubán** beschäftigt sich mit dem *Deutschen Bauernkrieg*, der vor 500 Jahren begann, **Katalin Mirák** schreibt über *die politischen Schikanen*, die Pfarrer Kálmán Kutas erreicht haben, als er theologische Werke für seine Pfarrerkollegen übersetzt hat.

Wir veröffentlichen den ersten Teil einer größeren Studie von **Botond Kertész**, in der er sich mit der *Bloßstellung der evangelischen Gemeinde in Budapest-Budahegyvidék nach 1959* beschäftigt. Das Thema ist für uns auch deshalb wichtig, weil Bischof Lajos Ordass, in den Jahren, wo er schon zurückgezogen lebte, dieser Gemeinde angehörte. Die Vermutung liegt nahe, dass dies im Hintergrund der Attacken war. Die Fortsetzung folgt in unserer nächsten Ausgabe.

Zum Schluss stellen wir *den neusten Háló-Band* vor, in dem ausnahmsweise keine neuen Studien zur Kirchengeschichte veröffentlicht werden, sondern der Autor, Pfarrer Máté Joób fasst die Ergebnisse seiner Forschungen zusammen, die er unter den Kindern und Enkelkindern der ehemaligen Mitarbeiter der kommunistischen Geheimorganisationen betrieben hat. Das Buch wird von **Judit Goór** vorgestellt.

E számunk szerzői

Dr. Fabiny Tibor professzor – Budapest

Mirák Katalin történész – Budapest

Goór Judit ny. magyartanár – Szákszend

Tubán József lelkész – Csorna

Dr. Kertész Botond történész – Budapest

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Ordass L.:	A keresztfa tövében (új kiadás)	1100,-
Ordass L.:	Naplóm	4900,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja - új kiadás)	1100,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írasmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról (6. kiadás)	1400,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rőzse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhitat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Joób Olivér:	Élőszó. Hol és hogyan prédikáltam?	3000,-
Joób Olivér:	Közösség. Írások, előadások, énekfordítások	3000,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-
Főnyad Pál István (szerk.):	Elég néked az én kegyelmem, Főnyad (Fuchs) Pál élete és munkássága	2000,-
Joób Olivér Dávid:	A tanítványok imádsága	1900,-

A keresztyén igazság egy szám ára 1225 Ft, az éves előfizetés 4900 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Alapítványunk kiadványait megvásárolhatja vagy postai szállítással megrendelheti a Huszár Gál könyvesboltban (1054 Budapest, Deák tér 4.). Telefon: 20 314 2632 (egyházi flottás), honlap: huszargal.hu

Tartalmi összesítő

Ádventi, karácsonyi számunk örömhírét **Fabiny Tibor** hirdeti meg, melyben a *beteljesedett időről* beszél, ami Jézus születésével elkezdődött, s ami egykor majd Krisztus ismételt megjelenésével a világban teljeseedik be.

Tanulmányaink között folytatjuk Tubán József és Mirák Katalin írásait. **Tubán József** az 500 évvel ezelőtt kezdődött *nagy német parasztháborút* mutatja be nekünk. **Mirák Katalin** pedig *Kutas Kálmán lelkész zaklatásairól* ír, ami a '60-as években érte utol, mert teológiai műveket fordított magyarra lelkésztársainak.

Elkezdünk egy új tanulmányt is, melynek folytatása a következő számokban várható. **Kertész Botond** ír a *budahegyvidéki evangélikus gyülekezet 1959 utáni meghurcolásáról*. Ez a téma azért fontos nekünk, mert Ordass Lajos is ebbe a gyülekezetbe tartozott félreállított éveiben, s a meghurcoltatás oka vagy egyik oka talán éppen a püspök volt.

Végül bemutatjuk a legújabb *Háló* kötetet, mely ez alkalommal nem egyháztörténeti tanulmányokat tartalmaz, hanem az egykor beszervezett ügynökök gyermekei, unokái között végez kérdőíves kutatást, melynek eredményeit teszi közzé a könyvben. A kötetet **Goór Judit** mutatja be.